

Recenze

Neodbytné pouto socialismu

Petr Chalupecký

SUK, Jiří: *Veřejné záchodky ze zlata: Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*. Praha, Prostor 2016, 325 stran, ISBN 978-80-7260-341-1.

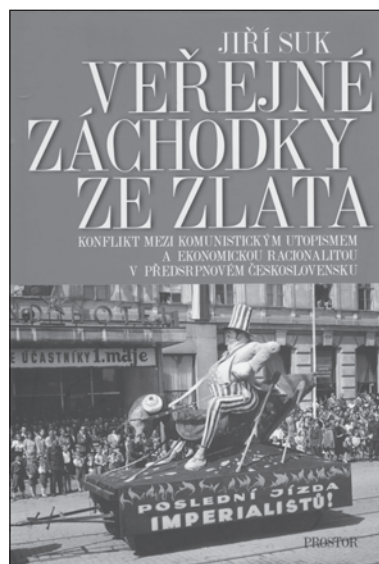
Kniha Jiřího Suka je významným příspěvkem k vývoji ekonomického myšlení v dlouhé předehře a během pražského jara 1968. Autor se ovšem nezaměřuje na vývoj československé ekonomické teorie v šedesátých letech jako takové, ale zkoumá její širší historický kontext spíše z filozofické a sociologické perspektivy. Jiřího Suka zajímá především podoba a uskutečnitelnost nového ekonomického modelu, potažmo československého pojetí „socialismu s lidskou tváří“. To vše analyzuje v dobových souvislostech šedesátých let, která celosvětově znamenala určitý přelom v poválečném vývoji, a to jak z hlediska skutečných ekonomických a společenských vztahů, tak i myšlenkového paradigmatu. Základním poselstvím monografie je myšlenka, že i přes snahu opustit tradiční sovětský model uspořádání ekonomiky a s ním svázanou ideologii marxismu-leninismu směrem k tržní ekonomice a soudobým ekonomickým teoriím přetrvávaly v myšlení tvůrců československé reformy některé podstatné prvky tohoto uvažování, jež byly současně poplatné paradigmatu, utvářenému v době osvícenství a spolu s rozvojem průmyslové společnosti, které zahrnovalo například víru v pokrok, vědecký optimismus a přednosti socialismu obecně. Změny ve světové ekonomice a společnosti během šedesátých let totiž začaly dané paradigma do značné míry zpochybňovat. Nový model socialismu tak

v sobě zahrnoval několik těžko řešitelných rozporů, které jednak odkazovaly realizaci projektu do říše utopie a jednak zároveň otvíraly prostor pro (celkem oprávněnou) kritiku konzervativních sil, že projekt opouští socialismus, tak jak jej chápali, ve prospěch návratu kapitalismu.

O celkovém vyznění knihy ostatně vypovídá také její – na první pohled záhadný – název. Ten se rozjasní, otevře-li čtenář knihu na stránce s mottem, pro nějž autor vybral slova Vladimira Iljiče Lenina z roku 1921: „Až zvítězíme na celém světě, pak, myslím, postavíme na ulicích několika největších měst světa veřejné záchodky ze zlata. (...) Prozatím je v RSFSR třeba zlatem šetřit, prodávat je co nejdražší a kupovat za ně zboží co nejlevněji. Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výt; a chceme-li všechny vlky vyhubit, jak se sluší v rozumně

uspořádané lidské společnosti, řídíme se moudrým příslovím: ‘Neříkej hop, dokud jsi nepřeskočil.’“ (s. 13) Výrok pregnančně vyjadřuje rozpor mezi cíli, o jejichž uskutečnitelnosti sám Lenin nepochyboval, a tehdejší sociální a ekonomickou realitou, která realizaci těchto cílů odsouvala někam do vzdáleného a neurčitě budoucna.

Knihy je rozdělena do osmi kapitol (nepočítáme-li závěr, jež lze ovšem také do určité míry považovat za dodatečnou devátou kapitolu), které kombinují metodologické a teoretické úvahy s analýzou skutečného vývoje českého ekonomického myšlení v šedesátých letech. Úvodní kapitola nastiňuje genezi sovětské politické ekonomie socialismu v kontextu vývoje socialismu a marxismu, tak aby reflektovala témata, která rezonovala v diskusích kolem československé ekonomické reformy v šedesátých letech. Autor přitom zdůrazňuje zejména determinismus a historicismus myšlení Karla Marxe. Toto tradiční pojetí Marxe¹ mu umožňuje identifikovat prvky, na něž pak určitým způsobem navázal Lenin a ruští bolševici; tím nejzásadnějším je eschatologické vyústění dějinného procesu do ideální komunistické společnosti. Autor samozřejmě reflektuje i vlastní Leninův vklad do marxistické teorie, jenž ji částečně reviduje a spočívá zejména v představě revoluční avantgardy, která povede proletariát ke komunismu jako vytyčenému cíli. Není opomenut ani vliv

1 Některé interpretace toto tradiční pojetí, postavené zejména na pozdních Engelsových dílech či pracích Karla Kautského, zpochybňují. Viz např. KUŽEL, Petr: Marx nebyl prorok ani historicista. In: *Britské listy*, 28.3.2007 [online]. © 2019 [cit. 2019-02-17]. Dostupné z: <https://legacy.blisty.cz/art/33585.html>. Krátký a selektivní přehled novějších interpretací a kritika tradičního pojetí viz také např. ELBE, Ingo: Between Marx, Marxism, and Marxisms: Ways of Reading Marx's Theory. In: *Viewpoint Magazine*, 21.10.2013 [online]. © 2018 [cit. 2019-02-18]. Dostupné z: <https://www.viewpointmag.com/2013/10/21/between-marx-marxism-and-marxisms-ways-of-reading-marxs-theory/>.

domácích ruských podmínek na Leninovu praxi i jeho myšlení. Jak již bylo řečeno, autor se pohybuje spíše na konceptuální rovině, a nevěnuje tudíž tolik pozornosti ruským intelektuálním podnětům pro Leninovo ekonomické myšlení, stejně jako důvodům určitých, z hlediska pozdější politické strategie podstatných proměn jeho uvažování v období od počátku dvacátého století do roku 1917. To by ovšem ukázalo na mnohem hlubší revizi Marxova učení, než jakou ztělesňuje představa o straně coby avantgardě proletariátu či přesvědčení, že je možné uskutečnit socialistickou revoluci v zaostalém Rusku.

Když autor hodnotí vývoj v raných dvacátých letech v sovětském Rusku, vyzdvihuje roli ideologie při formování obecné a hospodářské politiky bolševiků na úkor vlivu socioekonomické reality. Lze souhlasit s tím, že Nová ekonomická politika v očích Lenina a většiny jeho spolustraníků znamenala dočasnou epizodu, určitý „krok stranou“. Jinou otázkou je, po jak dlouhou dobu měla fungovat. Při jejím opuštění již ve druhé polovině dvacátých let jistě hrály roli mocenské a názorové boje ve vedení bolševické strany, jak uvádí autor, nelze však nezmínit i reálné ekonomické příčiny, které tvořily přinejmenším záminku pro ukončení NEPu. Znovu se totiž rozpadla dělba práce mezi městem a venkovem, když rolníci nebyli ochotní za daných výkupních cen dodávat potraviny na trh, a v roce 1927 se tak ve městech projevil jejich citelný nedostatek. Výstižně autor posuzuje Stalinovy verze marxismu a jeho vazby na Leninovy či Bucharinovy teorie, stejně jako rozdíly mezi představami Stalina a Lenina či Trockého.

V závěru úvodní kapitoly nastiňuje Jiří Suk základní problémy sovětské verze centrálně plánované ekonomiky. Zde bych snad jen doplnil, že i kdyby se podařilo nastolit ceny reflektující poptávku, oddělené cenové okruhy znemožňovaly, nebo přinejmenším výrazně komplikovaly přizpůsobování nabídky poptávce. Nelze tedy očekávat, že by došlo k odstranění nerovnováh mezi nabídkou a poptávkou na spotřebním trhu.²

Druhá kapitola shrnuje vývoj československé ekonomiky od konce čtyřicátých do poloviny šedesátých let. V prvních třech částech, věnovaných hlavním principům a trendům, bych uvedl na pravou míru jen tvrzení o poklesu spotřeby obyvatelstva v zakladatelském období komunistického režimu (s. 79). Jednalo se pouze o relativní pokles, absolutně (oproti předešlému roku) klesla spotřeba pouze v roce 1953 v důsledku měnové reformy. V předchozích letech rostla, ovšem výrazně pomaleji, než předpokládal původní pětiletý plán. Obdobně o něco dále autor nesprávně hovoří o prudkém poklesu národního důchodu na přelomu čtyřicátých a padesátých let (s. 82). Ve skutečnosti pokleslo jen tempo růstu národního důchodu, nikoli národní důchod jako takový. Absolutní pokles národního důchodu oproti

2 Pro případná další vydání by snad bylo vhodné opravit větu na straně 73: „Tato ‘rozšířená socialistická reprodukce’ vyžaduje, aby růst práce trvale předstihoval růst mzdy.“ Správně by měla znít takto: „Tato ‘rozšířená socialistická reprodukce’ vyžaduje, aby růst *produktivity* práce trvale předstihoval růst *mezd*.“ Toto pravidlo je totiž chápáno spíše makroekonomicky a není platné pro každý individuální hospodářský subjekt.

předešlému roku nastal v komunistickém Československu pouze výjimečně, podle tehdejších oficiálních údajů v letech 1963 a 1981.

Za jednu z nejzajímavějších částí Sukovy knihy považují čtvrtý oddíl této kapitoly s názvem „To není plán, nýbrž hvězdopravectví“, který popisuje stav československé ekonomiky pohledem analytiků Státní bezpečnosti a stranického aparátu. Pozoruhodné jsou nejen neradostné soudy o československé ekonomice a vzorcích chování, které systematicky produkovala, ale také změna operativního zaměření Státní bezpečnosti na přelomu padesátých a šedesátých let, kdy namísto odhalování domnělých sabotérů, diverzantů a třídních nepřátel spíše začala monitorovat, jak československá ekonomika funguje a jak o ní smýšlejí jednotliví aktéři, zejména řídicí pracovníci. Prezentované bezpečnostní zprávy tak zpětně potvrzují, případně konkretizují některé deskriptivní analýzy ekonomik sovětského typu, jak je v osmdesátých letech provedli nejen čeští ekonomové, zejména Zdislav Šulc nebo Lubomír Mlčoch, ale také odborníci v jiných státech východního bloku, zejména maďarský ekonom János Kornai. Kritika tu upozorňovala například na politické zasahování do ekonomiky, praxi výrobních hospodářských jednotek nadsazovat své potřeby a podhodnocovat výrobní potenciál, ale také – a to je asi v této části nejpřínosnější – na problematické chování řídicích orgánů, jako byl rezortismus, byrokratický chaos, podceňování kritických signálů zdola, zejména na nižších a středních úrovních řízení, a všeobecná snaha vyhnout se individuální odpovědnosti – tedy základnímu principu, na kterém bylo (respektive mělo být) řízení československé ekonomiky od počátku padesátých let postaveno. Výsledkem pak bylo oslabení funkce, či spíše dysfunkce plánu jakožto základního nástroje koordinace a řízení ekonomiky a z toho plynoucí systematické koordinační selhávání.

Třetí kapitola mapuje vědeckou a politickou dráhu hlavního protagonisty československé ekonomické reformy, tehdejšího ředitele Ekonomického ústavu ČSAV Oty Šika a zamýšlí se zejména nad jeho intelektuální proměnou od aktivního stoupence stalinské politické ekonomie k jejím hlavním kritikům a proponentům svébytné verze tržního socialismu, jemuž později, po teoretickém dopracování v exilu, dal název „třetí cesta“. Autor klade důraz na dobu, kdy Šik nabýval své ekonomické vzdělání a kdy jako relativně mladý začal vědecky pracovat a přednášet.³ Tato formativní etapa si totiž podle Suka zachovala na Šika svůj vliv i v klíčovém období prosazování reformy a delší dobu poté,⁴ a stanovila tak meze jeho reformistického myšlení. Suk konstatuje, že Šik opouštěl marxisticko-leninské pozice velmi pozvolna a že ještě jeho disertační práce *Ekonomika, zájmy, politika*⁵ i texty z let 1963 a 1964 jsou jimi silně ovlivněny, zejména pokud jde o hlavní pilíře socialistického systému, jako je role plánování a vedoucí úloha komunistické strany, ale i víru v přednosti socialismu či samotný jazyk práce. V tomto ohledu je však potřeba

3 Již koncem 40. let vzdělával tehdejší pedagogy na Vysoké škole hospodářských věd v základech marxismu-leninismu.

4 Ostatně i jeho „třetí cesta“ svou dialektickou výstavbou nese marxistickou pečeť.

5 ŠIK, Ota: *Ekonomika, zájmy, politika: Jejich vzájemné vztahy do socialismu*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1962.

vzít v potaz rovněž politickou a diplomatickou stránku věci: Nakolik šlo v případě Sukem citovaných výroků o úlitbu straně, aby vůbec dotyčné texty mohly vyjít a také aby neohrozily samotné přijetí reformy, jak to komentoval sám Šik ve svých pamětech či vzpomínkových rozhovorech s odstupem několika desetiletí? A nakolik Šik v těchto textech z první poloviny šedesátých let upřímně vyjadřoval své tehdejší přesvědčení? V této otázce je dnes velmi obtížné rozhodnout, přičemž na váhu samozřejmě padá vypovídající hodnota memoárů. Ostatně sám Suk tuto možnost v souvislosti s politickými aktivitami Oty Šika o několik kapitol dále připouští. Pokud bychom u Šika dědictví marxisticko-leninské výchovy sledovali pomocí jazyka a stylu vyjadřování, tak „bipolární“ rétorika je v jeho textech z tehdejší doby velmi silně patrná. V tom musím dát Sukovým závěrům za pravdu. Přínosný je také Sukův pokus rozlišit reformismus od revizionismu a tímto hlediskem posuzovat dynamiku Šikova myšlení v šedesátých letech.

K této části knihy bych snad doplnil, že sice tehdejší oficiální ideologie kladla velmi silný důraz na morální podněty motivace, avšak ani marxisticko-leninská ortodoxie nezavrhovala úlohu zisku jako motivačního faktoru. Jeho účelem bylo zajistit racionalitu hospodaření, avšak neměl být závislý na tržních cenách a neměl být soukromě přivlastňován.⁶ Jiná věc je, nakolik tuto funkci skutečně v daném systému plnil a plnit mohl. Rovněž chozrasčot, jehož cílem bylo mimo jiné zefektivnit nakládání se svěřenými zdroji ve vztahu k cílům plánu, nebyl novinkou Chruščovových reform, ale byl zaváděn již v rámci Nové ekonomické politiky.

Následující kapitola „Věda bez dějin, dějiny bez vědy“ podává přehled o vývoji československého ekonomického myšlení od konce čtyřicátých do konce šedesátých let minulého století a rovněž zpravuje o trpkých osudech některých poválečných ekonomů. Autor sleduje nejen vzestup a upevnění stalinské politické ekonomie, ale také ztráty, které tento proces přinesl. Vedle perzekuce řady meziválečných a těsně poválečných nemarxistických i marxistických ekonomů to bylo hlavně přerušeni kontinuity se světovou vědou a předchozím vývojem. Jiří Suk pak dobu od konce padesátých let do pražského jara logicky interpretuje jako proces znovunalézání ztraceného, a současně jako hledání nástrojů, jimiž by bylo možné uchopit a vědecky zkoumat společenskou realitu, tedy skutečně existující socialismus namísto jeho ideální představy. Toto vytváření nového pojetí ekonomické vědy mělo být produktem svobodné a kritické diskuse, v níž měly být též nově zhodnoceny dosud zavrhané nemarxistické ekonomické teorie. Empirické studium kapitalistických ekonomik totiž ukazovalo na určitou ekonomickou zaostalost československého socialismu oproti Západu. Inspirace některými soudobými trendy v kapitalistických ekonomikách měla napomoci reformě socialismu, aby se tak dostal do svého vyššího vývojového stadia a z premis, jimiž jej klasikové obdařili, nezůstávaly jen prázdné fráze.

Opět bych zde opravil některé drobné věcné nepřesnosti. Vysoká škola politických a hospodářských věd vznikla sloučením Vysoké školy hospodářských věd a Vysoké školy politické a sociální až v roce 1949, nikoli v roce 1948 (s. 127). A český překlad

6 Viz např. OLIVA, Felix: Funkce zisku. In: *Plánované hospodářství*, roč. 1, č. 8 (1948), s. 219 n.

Samuelsonovy *Ekonomie* byl pořízen jen pro potřeby Ekonomického ústavu ČSAV. Jeho vydání pro širší veřejnost znemožnila invaze vojsk Varšavské smlouvy a následný nástup „normalizace“.

Zajímavá je kapitola s názvem „Dlouhý Stalinův stín“, která na základě materiálů Státní bezpečnosti dokumentuje zájem politické policie o teoretické a částečně i praktické počínání ekonomické obce a snahu omezovat některé její veřejné aktivity. Jiří Suk se zde snaží dotvořit komplexní obraz doby a poukázat na skutečnost, že i přes akceleraci liberalizačního procesu ve druhé polovině šedesátých let zůstávala podstata režimu v zásadě neměnná a že represivní složky i ve ztížených podmínkách byly nadále důležitým aktérem panující moci. Na příkladu vybraných ekonomů autor ilustruje tvrdošijnost Státní bezpečnosti i meze, které jí kladla pokračující liberalizace. Jiří Suk sice vyjma amerického ekonomy Johna Michaela Montiasa, zabývajícího se zejména finančními otázkami ekonomik východního bloku, dotyčné ekonomy nejmenuje a uvádí jen iniciálu jejich příjmení, nicméně podává dostatek indicií, takže pro informovaného čtenáře není problém tato jména rozluštit. Konkrétně se jedná o Vladimíra Nachtigala, věnujícího se statistice, zvláště bilancím národního hospodářství; vysokého úředníka ministerstva financí Miroslava Koudelku; Jaroslava Habra (původně Halbhubera), žáka Josefa Macka a v druhé polovině čtyřicátých let aktivního člena národohospodářské komise Ústřední rady odborů; a Bedřicha Levčika, jenž v šedesátých letech patřil mezi důležité členy Šikova týmu.

Stěžejní pro zaměření knihy jsou následující tři kapitoly, šestá až osmá, v nichž autor na některých klíčových tématech analyzuje názorové posuny a diskuse tehdejších reformátorů s cílem odhalit prvky realističnosti, či naopak utopičnosti jejich snah. To vše je rámováno dobovým kontextem včetně změn v povaze světového myšlení během šedesátých let.

Šestá kapitola „Reformní diskurz v politické ekonomii šedesátých let“ zkoumá na pramenném materiálu projevy utopičnosti, revizionismu a reformismu v představách ekonomů, sociologů a filozofů o novém modelu socialismu. Suk si všímá napětí mezi skutečností země, jež pokulhávala nejen za ortodoxními představami o socialismu, ale v mnohém také za soudobými kapitalistickými státy, a snahou tehdejších reformních intelektuálů držet se základní premisy o nadřazenosti socialismu nad kapitalismem. Toto napětí podle Suka generovalo utopické rysy v československém humanitním a společenskovědním myšlení šedesátých let. Pokud se totiž jeho protagonisté měli vymezovat vůči slabinám a selháním stalinské verze socialismu, aniž by odmítli fakt, že to socialismus byl, a zároveň se chtěli vyhnout obvinění, že jim jde o prostý návrat ke kapitalistickým či buržoazním institucím, nezbylo jim logicky nic jiného než klást na budoucí systém nepřiměřené nároky, které neodpovídaly možnostem tehdejšího Československa. A je pravděpodobné – což je také hlavním smyslem Sukovy argumentace – že většina z nich přitom jen netaktizovala ve snaze prosadit reformu.

Tyto závěry ovšem implikují skeptický pohled na výsledek takzvaného obrodného procesu ve smyslu určitého širšího než národního impulzu v případě, kdyby nebyl mocensky zastaven a mohl se dál rozvíjet. Pokud bychom však vzali doslova definici utopie německého filozofa Karla Mannheima, s níž autor pracuje – tedy jako něčeho,

co není jen určitým mentálním projektem, ale také impulzem ke změně, a to nikoli jen partikularistické – pak nutno přiznat, že v takové lichotivé představě československé reformátory utvrzoval také ohlas, který pražské jaro mělo v zahraničí; a paradoxně právě neukončenost pražského jara přispěla k tomu, že se tyto naděje či iluze udržovaly ještě dlouhá desetiletí po něm. Jinou otázkou pak je, nakolik ideje či ozvuky pražského jara skutečně napomohly formovat úsilí, jež směřovalo ke společenským změnám v jiných zemích, přinejmenším v zemích sovětského bloku.

Neukončenost pražského jara také vyvolává otázku (kterou si autor explicitně neklade), jakým směrem by se reformy ubíraly, pokud by nedošlo k invazi vojsk Varšavské smlouvy. Jiří Suk, vědom si své profese historika, takto nespekuluje, avšak poskytuje řadu indicií, které problematizují nadměrné naděje. Jednak správně upozorňuje na instrumentální racionalismus ekonomů, který jejich představy držel více při zemi a současně naznačoval pravděpodobný posun reformy směrem k obnově tržní ekonomiky s určitými historicky a dobově danými specifiky. K tomu je ovšem nutno dodat, že i autorem citovaní ekonomové podléhali určité idealizaci, pokud jde o fungování tržní ekonomiky – zejména ve vztahu ke kontrole státního majetku – dané jejich tehdejší úrovní znalostí a dosavadní zkušeností. Suk správně zmiňuje také další klíčový problém, a to určité „sociální pohodlí“, užijeme-li termínu Otakara Turka, spojené se sovětským typem socialismu, jehož částečná demontáž by zcela jistě vyvolala odpor značné části veřejnosti a tím ohrozila úspěch a pokračování reformy i bez „spojenecké“ invaze.

V této souvislosti bych ještě zmínil dvojí význam slova „revize“. Jiří Suk ho používá zejména ve smyslu přehodnocení platnosti stávajících teorií či ideologie, na nichž stál dosavadní socialismus, ale také ve smyslu re-vize, tedy utváření nové vize. Ze Sukova textu je zřejmé, že revizionismus v obojím smyslu byl v diskusích a projektech československé reformy druhé poloviny šedesátých let přítomen.

Sedmá a osmá kapitola věcně i svými názvy tvoří do značné míry vzájemně opozitum, obě však sledují chronologii událostí. První z nich (Politika pod tlakem vědy a kultury: útok na „dogmatismus“) přibližuje vzestup technokratické, respektive expertní vrstvy jakožto politické skupiny, který byl umožněn stávajícím nefunkčním systémem řízení, do nějž navíc reforma vnášela další rozkladné prvky. Následující kapitola (Věda a kultura pod tlakem politiky: účtování s „revizionismem“) naopak analyzuje zpětnou reakci posrpnové moci vůči této skupině v prvních letech „normalizace“.

Jiří Suk dává správně do kontextu politický vzestup expertů a intelektuálů s prohlubující se nefunkčností stávajícího systému řízení. Tuto skupinu přitom zvýhodňovala nejen potřeba tehdejšího vedení komunistické strany a státu řešit krizový stav, do nějž se dostala nejen ekonomika, ale systém jako celek, a s nímž si vedení nedokázalo samo se svými znalostmi a dovednostmi poradit, ale také určitý scientistický étos a optimismus, na němž strana stavěla budoucí realizaci svých dlouhodobých představ o přednosti socialismu již od přelomu padesátých a šedesátých let. Suk na mnoha příkladech dokumentuje, že horizont uvažování reformních ekonomů jen výjimečně metodologicky opouštěl základní marxisticko-leninské paradigma jako východisko jejich úvah. Současně neopomíná fakt, že i přes relativně omezený vliv na realizaci

ekonomické reformy, který tito ekonomové přinejmenším do roku 1968 měli, se jim podařilo dál rozkolísat již tak otřesený systém, a tím si za změněných podmínek vynutit posílení svého vlivu na další reformní vývoj. Současně se tím více dostávali do rozporu s decizní sférou, ať už v hospodářsko-politických orgánech státu, nebo s vedoucími stranickými funkcionáři, o další podobu reformy. To vše se odrazilo v odlišných názorech na pokračování reformy, která, zatížena mnoha kompromisy, nenaplnovala očekávání ani jedněch, ani druhých.

Po nástupu „normalizace“ si Husákovo vedení kladlo za cíl obnovit jak mocenské postavení komunistické strany, tak ideologické panství marxisticko-leninské ortodoxie. Jiří Suk se při této příležitosti jako by vrací na začátek své knihy, aby precizoval základní pilíře této ideologie a samotné moci KSČ jakožto strany leninského typu. Klíčový pilíř Suk trefně shrnuje do takzvaného dogmatu o trojjedinosti moci, v němž moc všeho pracujícího lidu je ztotožněna s mocí dělnické třídy, jež je reprezentována její vůdčí silou, tedy komunistickou stranou, respektive je do ní přímo vtělena. Z tohoto úhlu pohledu pak hodnotí argumentaci, s níž se „normalizátoři“ vypořádávali s klíčovými aktéry ekonomické reformy šedesátých let a s ekonomickým myšlením této doby. Dokládá jejich snahy denuncovat tyto ekonomy a jejich koncepce nejen jako revizionistické ve smyslu odklonu od skutečného marxismu-leninismu, ale také jako utopistické, a tedy hazardující s budoucností socialismu jako takového i s budoucností země. To první se jí podařilo, alespoň na dalších dvacet let; to druhé jen částečně – spíše formálně, ale za cenu vyprázdnění obsahu. Prostor nemarxistickým ekonomickým teoriím, jež i přes svůj marxistický, respektive marxisticko-leninský étos druhá polovina šedesátých let otevřela, „normalizační“ moc sice opět přivřela, ale nedokázala úplně zavřít. Rozvíjelo se i během takzvané normalizace, byť oproti předchozí dekádě za ztížených podmínek. Současně však mezi novou generací, ale částečně i mezi „osmašedesátnickou“ generací ekonomů postupně vyprchávalo marxisticko-leninské paradigma. Ostatně to naznačuje jak poslední věta osmé kapitoly („ideologie vytlačila vědu na okraj, ale už ji nemohla pohltit“, s. 274), tak samotný závěr knihy, který sleduje spojnicí mezi ekonomickým myšlením a reformou šedesátých let na jedné straně a ekonomickou transformací devadesátých let a jejím myšlenkovým zázemím na straně druhé.

Knih *Veřejné záchodky ze zlata* je významným a v české historiografii průkopnickým dílem, které se snaží československé ekonomické myšlení šedesátých let a celý tehdejší reformní proces zasadit do širších historických, zejména paradigmatických souvislostí, určit a analyzovat rámec, v němž se tento děj odehrával, a vytyčit meze jednání a myšlení jednotlivých aktérů. Kniha je navíc psána čtivým jazykem, takže přes svou odbornost je přístupná i přemýšlivým zájemcům z řad laické veřejnosti.

Recenze

Devět let po bolševické revoluci

Dagmar Petišková

ROTH, Joseph: *Cesta do Ruska: Fejetony, reportáže, poznámky v deníku 1919–1930*. Z německého originálu přeložil Pavel Váňa. (Knihovna 20. století, sv. 1.) Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2017, 264 strany, ISBN 978-80-7325-422-3.

V posledních letech u nás vyšly tři publikace, které obsahují část žurnalistického díla Josepha Rotha (1894–1939), do češtiny předtím nepřekládaného. Jde o reportáže, fejetony, eseje, črty i dopisy psané v období od konce prvního desetiletí do druhé poloviny třicátých let minulého století. Dávají českému čtenáři možnost poznat Rotha jinak než jako romanopisce a novelistu, jehož zřejmě nejslavnější román *Pochod Radeckého* vyšel česky již roku 1934 a dočkal se pak kromě dalšího překladu i několika následujících vydání. Nyní se tedy setkáváme v českém překladu s Josephem Rothem i jako s reportérem, fejetonistou a esejistou, jako se zaníceným komentátorem politického a kulturního dění i každodenního života meziválečné Evropy, jako s novinářem, jenž dokáže zaujmout na jedné straně brilantní stylistikou, na straně druhé bystrým úsudkem, výstižným hodnocením situace a neotřelými postřehy.

První z těchto publikací, *Filiálka pekla na zemi*,¹ je tvořena výběrem protinacistických článků ze třicátých let doplněným Rothovou korespondencí Stefanu Zweigovi. Tyto texty psal Roth již v emigraci ve Francii, poté co jako autor ostře vystupující

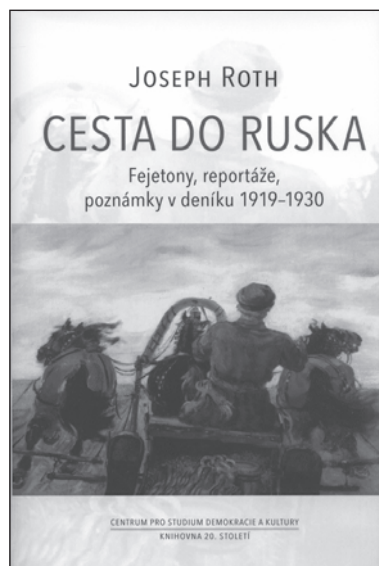
1 ROTH, Joseph: *Filiálka pekla na zemi: Spisy z emigrace*. Praha, Academia 2011.

proti německému nacionálnímu socialismu, a navíc jako osoba židovského původu, předvídavě včas opustil Hitlerovu říši.

Druhá publikace, s názvem *Židé na cestě*, obsahuje soubor reportáží a fejetonů z dvacátých let.² Autor se zde věnuje odchodu Židů z východu Evropy po ruské říjnové revoluci a první světové válce a jejich přesunu na Západ. Kromě geografického významu má židovská „cesta“ v Rothově pojetí i další rozměr ve smyslu vnitřního, osobního hledání a vypořádávání s novým, jiným a ne vždy chápajícím světem. Autor úzkostem a nejistotě přesídlivších Židů dobře rozuměl; sám, rodák z haličských Brodů, byl jedním z nich.

V předminulém roce pak vyšla *Cesta do Ruska*, kniha fejetonů, reportáží a deníkových záznamů z let 1919 až 1930, jejímž hlavním námětem je zachycení a posouzení sovětského režimu, k němuž se upínala očekávání mnohých levicových intelektuálů tehdejší západní Evropy.³ Kniha je rozdělena do tří částí, přičemž páteřní je část prostřední, sestávající ze série článků s názvem „Cesta po Rusku“. První oddíl „Fejetony a reportáže“ ji výběrem článků uvádí, část třetí je jejím dodatkem. Následuje erudovaný doslov z pera německého editora publikace Klause Westermanna.

Do první části knihy byly vybrány novinové články věnované dění ve střední a východní Evropě těsně po první světové válce – ať už v západním Maďarsku před šoproňským plebiscitem roku 1921, anebo (většinou) jevům souvisejícím s komunismem a říjnovým revolučním převratem v Rusku. V nich se Roth soustředí na život bývalých vojáků po válce, ruských a ukrajinských uprchlíků v západní Evropě, na ruskou uměleckou scénu, ale i na úlohu náboženství v bolševickém Rusku. Tak například reportáž „Tábor válečných zajatců“ z dubna 1920 pojednává o ruských zajatcích „zapomenutých“ ve vídeňských internačních barácích; jedním z mála rozptýlení je pro ně četba ruských novin: „Dříve než mi nabídl místo, musel si pročíst veškeré zprávy z ‘Ruskoje Slovo’. ‘Ruskoje Slovo’ ... se tiskne v Praze. A obsahuje článek o T. G. Masarykovi. Co je ti po nějakém Masarykovi, kamaráde?“ (s. 8)⁴ Ve fejetonu „Ukrajinománie“ si Roth všímá přehnaného zájmu o vše ukrajinské, jenž počátkem dvacátých let zachvátil německé hlavní město. Kromě „opravdových“

2 ROTH, Joseph: *Židé na cestě*. Praha, Academia 2013.

3 Původní vydání: ROTH, Joseph: *Reise nach Rußland: Feuilletons, Reportagen, Tagebuchnotizen 1919–1930*. Köln/R., Kiepenheuer & Witsch 1995. Kniha již dříve vyšla také ve slovenském překladu (*Cesty do Ruska: Fejtóny, reportáže a zápisky z denníkov 1919–1930*. Bratislava, Premedia Group 2012).

4 *Ruskoje slovo* se tehdy ovšem v Praze netisklo, Roth měl nejspíš na mysli noviny *Ruskoje dělo*, které zde vycházely ve vydavatelství O. O. Till v letech 1919–1920.

ukrajinských uměleckých souborů⁵ zde vystupovala nejrůznější uskupení, tvořená často ruskými a polskými emigranty, která se ukrajinsky jen tvářila: „Berlín hýří groteskní operetní ukrajinománií. Jakákoli melodie se sebemenším slovanským zabarvením tónu je ‘ukrajinská’. (...) Tento fenomén je však zajímavý sám o sobě: že totiž nějaký národ, jakmile ztratí svoji státní samostatnost, začne vládnout v operetách a varieté.“ (s. 58 n.)

Některé články z první části knihy vznikly jako reakce na Rothovy zážitky ze Sovětského svazu, uveřejněny však byly až později, mimo sérii „Cesta po Rusku“. Patří k nim fejeton „Ruské divadlo: v přízemí“, v němž autor s ironií komentuje a rozebírá principy revoluční dramaturgie a režie moskevského divadla Vsevoloda Emiljeviče Mejercholda. Svěřuje se, že zažíval „upřímné zděšení“, když se při představení musel tísnit na úzké nepohodlné židli v nevytápěném hledišti, jež mělo navozovat dojem sportovní haly – revoluční režijní metoda totiž postihovala nejen samo dění na jevišti, ale týkala se i organizace hlediště. Když pak Roth líčí, jak se sám Mejerchold ve výstředním žlutém sportovním obleku přišel divákům „děkovat“ (s. 73 n.), mnohého dnešního čtenáře zamrazí, uvědomí-li si, že v té době, ve druhé polovině dvacátých let, se už zřejmě nad avantgardním režisérem počínala stahovat mračna komunistické nevole, jež předznamenala jeho další tragický osud. „Pánbiček v Rusku“ je zase metaforickým příběhem o postavení církve a náboženství v bolševickém státě. Podle Rotha si tu Bůh, poté co jeho funkci převzala komunistická strana, bere trvalou dovolenou. „Leningrad“ je poetickým obrazem zimního města zahaleného do mlžného oparu, ze kterého Roth nechává vystoupit jeho evropské bulváry, a také Dostojevského, Petra Velikého, Mikuláše II., současné revolucionáře, ale i reakcionáře, které zde dosud potkává. Bílé, zasněžené rozlehlé náměstí před Zimním palácem je pro autora symbolem celé země. První část knihy pak uzavírá „Generální linie“, Rothova recenze na Ejzenštejnův film o industrializaci vesnice, ve které ironizuje režisérovy umělecké postupy poplatné sovětské kulturní doktríně a estetiku socialistického realismu.

Prostřední část knihy tvoří série sedmnácti reportáží a fejetonů uveřejňovaných od 14. září 1926 do 18. ledna 1927 ve *Frankfurter Zeitung*. Cesta do sovětského Ruska v roli reportéra byla pro Josepha Rotha prestižní záležitostí. Zrod a první kroky sovětského státu celá Evropa sledovala s velkým zájmem i napětím. Svými reportážemi tak Roth mohl konkurovat zprávám z pera mnoha významných žurnalistů a literátů, kteří se na Východ vypravovali. Patřili k nim i čeští pisatelé⁶ a spolu s nimi německy

5 V západní Evropě mělo obrovský úspěch turné Ukrajinské republikánské kapely v letech 1919–1920, která jen v Německu odehrála dvaadvacet koncertů.

6 Srv. ŠIMOVÁ, Kateřina – KOLENOVSKÁ, Daniela – DRÁPALA, Milan (ed.): *Cesty do utopie: Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*. Praha, Prostor 2017.

píšící pražský rodák a zanícený komunista Egon Erwin Kisch,⁷ který zemi procestoval jen pár měsíců předtím, než se sem vydal Roth.⁸

Minulost a přítomnost východní Evropy byly tématem, které pro Rotha, jenž v haličské části dnešní Ukrajiny prožil dětství i část mládí, mělo zvláštní význam a ke kterému se v celém svém díle často vracel. Ostatně již v roce 1920 byl do této oblasti vyslán jako reportér *Neue Berliner Zeitung*, aby podával zprávy o průběhu polsko-sovětské války.

V roce 1926 se pak vydal do Sovětského svazu jako korespondent na základě smlouvy s *Frankfurter Zeitung*. Finanční prostředky poskytnuté frankfurtskými novinami Rothovi umožnily půl roku cestovat zemí od běloruského hraničního přechodu Něharelaje (rusky Něgoreloje) přes Minsk a Moskvu do Nižního Novgorodu a dále pak vožským parníkem do Samary, Stalingradu a Astrachaně, odtud přes Kaspické moře do Baku, a dále do Tbilisi, Suchumi a Oděsy. Následoval Kyjev a Charkov, ještě jedna návštěva Moskvy a nakonec Leningrad. V prosinci 1926 musel Roth své sovětské putování ukončit, když ho noviny kvůli finančním problémům z Ruska odvolaly. Do té doby mu však podle všeho dopřávaly materiální komfort. Rothův novinářský kolega a filozof Walter Benjamin, jenž si cestu z Německa do sovětského Ruska hradil z vlastních skromných zdrojů a doslova tu živořil, byl při jejich setkání v Moskvě vyloženě ohromen Rothovým zdejším životním stylem. V polovině prosince 1926 se totiž oba novináři telefonicky domluvili a Benjamin přijel za Rothem do jeho hotelu. Do deníku si pak poznamenal: „Roth už seděl v prostorné restauraci. Návštěvníka tu vítá hlučná kapela, dvě obří palmy dosahující do poloviny místnosti, bary a bufety s pestrým výběrem a bělostné, s vybraným vkusem prostřené stoly – jako by to byl nějaký evropský luxusní hotel přenesený daleko na východ. Pil jsem poprvé v Rusku vodku, jedli jsme kaviár, studené maso a kompot. (...) V jeho pokoji jsme pak v rozhovoru ... pokračovali. Roth si zřejmě žije na vysoké noze, hotelový pokoj – právě tak evropsky zařízený jako restaurace – musí stát spoustu peněz, stejně jako jeho zpravodajská cesta...“⁹

7 Kisch byl vyslán do Ruska berlínským bulvárním deníkem *Berliner Zeitung am Mittag*, který ale jeho příliš nadšené prosovětské reportáže odmítl otiskovat. Kisch je pak rok po svém návratu vydal knižně, nejprve německy a zanedlouho i česky (KISCH, Egon Erwin: *Zaren, Popen, Bolschewiken*. Berlin, Erich Reiss 1927; TÝŽ: *Caři, popi, bolševici*. Praha, Pokrok 1929).

8 Novináři a umělci, kteří se po bolševické revoluci vydali do Ruska a psali o sovětském státu, významně doplnili sbírku literatury o ruských realitách z pera cizinců. Již od roku 1813 se v ústřední petrohradské knihovně (původně Imperátorské veřejné knihovně, dnes Ruské národní knihovně) vytvářela kolekce knih pod názvem *Rossika*, která obsahovala díla zahraničních cestovatelů a spisovatelů zaznamenávající, co v Rusku viděli a jak zemi vnímali. Po bolševické revoluci pak podléhalo doplňování knih do sbírky ideologickým vlivům; v roce 1930 bylo její kompletování prakticky zastaveno a z *Rossiky* se stala historická kolekce. Na skutečnost, jak významným impulzem pro „zahraniční literaturu o Rusku“ říjnová revoluce byla, upozorňuje její účastník, americký novinář Albert Rhys Williams v poslední kapitole („What Books to Read about the Soviets?“, s. 523–526) své objemné monografie *The Soviets* (New York, Harcourt, Brace & Company 1937).

9 BENJAMIN, Walter: *Moskauer Tagebuch*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1980, s. 43.

Ostatně i Rothovy reportáže svědčí o tom, že v socialistickém státě se devět let po říjnovém převratu ještě daly najít slušné předrevoluční hotely a dobré restaurace. Po Volze se mohlo plout v první třídě parníku spolu s nepmany, jejichž dcery hrály v lodní restauraci po večerech na klavír (s. 120).¹⁰

Prvním článkem, jenž byl ve *Frankfurter Zeitung* z cyklu „Cesta po Rusku“ uveřejněn, je fejeton „Carští emigranti“. Roth ho začíná metaforou: „Dlouho před tím, než jsme začali pomýšlet na cestu do nového Ruska, přišlo staré Rusko k nám.“ (s. 107) Vykresluje tragikomický obraz ruských uprchlíků usídlených v západní Evropě, kteří se zde stávají reprezentanty bývalé carské říše. Někteří z nich se v západoevropských metropolích pokoušejí, třeba v ponižujícím postavení varietních umělců, o nový život – a tak vybrnkávají na balalajkách touhu po domově, po barech se v rudých safiánových kozačkách pokoušejí o otočky v podřepu či převlečení za kozáky cválají na cizokrajných koních v pařížských hipodromech. Jiní však, zlomení a rezignovaní, tu svůj život jen dožívají – jako třeba starý kníže, kterého znal autor „jako antisemitskou kapacitu a mistra v odírání sedláků“, ovšem stejně se neubrání lítosti, vidí-li ho, „jak se za vlahých podzimních večerů zimomřivě šourá, už ne člověk, ale spíše symbol, list odváty ze stromu života“ (s. 109). Fejetonem z běloruského hraničního přechodu Něharelaje („Hranice Niegoreloje“) pak počínají zprávy o tehdejší sovětské realitě.

Struktura reportáží a fejetonů vypovídá o tom, že si ji Roth důkladně promyslel, a vytvořil tak harmonický celek, kde se popisy reality střídají s mnoha autorskými odbočkami, s komentáři, a dokonce minipovídkami – jako třeba ve fejetonu „Astrachaňské zázraky“, kde rozvíjí příběh o tamním každodenním ubíjejícím jevu, jímž jsou (nejenom v autorově oblíbené cukrárně s polskými majiteli, ale v celém městě) mračna much.

Roth byl v Sovětském svazu v době, kdy tu Nová ekonomická politika zaznamenávala úspěch – rostla hrubá průmyslová výroba a zemědělská produkce se zvyšovala. Zároveň se ale v polovině dvacátých let rozhořely diskuse o dalším ekonomickém směřování země. Tuto situaci shrnul autor ve fejetonu „Vzkříšený měšťák“ slovy: „Oba tábory čekají na budoucnost a prozatím se navzájem viditelně neruší. Je-li pravda, že je proletariát vládnoucí třídou, pak je nová buržoazie jednoznačně třídou, která si užívá.“ (s. 135)

Je-li třeba, uvádí přesné statistické údaje – jako například když v článku „Církev, ateismus, náboženská politika“ seznamuje s dřívějšími majetkovými poměry pravoslavné církve včetně počtu nevolníků, které kdysi vlastnily největší ruské kláštery (s. 175), anebo s početním složením kavkazského obyvatelstva v reportáži „Labyrint národů na Kavkaze“ (s. 139) či s počtem parníků a nákladních lodí na Volze („Po Volze do Astrachaně“, s. 127).

10 Po občanské válce bylo mnoho budov hotelů vyčleněno k jiným účelům, a tak najít odpovídající ubytování představovalo pro zahraniční návštěvníky jeden z hlavních problémů. Lepší byla situace v Moskvě, Leningradu a několika dalších metropolích, naopak stav ubytovacích zařízení v provinčních městech byl tristní. (Srv. HEEKE, Matthias: *Reisen zu den Sowjets: Der ausländische Tourismus in Rußland 1921–1941. Mit einem bio-bibliographischen Anhang zu 96 deutschen Reiseautoren*. Münster, Lit Verlag 2003, s. 343.)

V Rothových zprávách z Ruska je zřetelný jeho soucit s těmi nejhudšími a nejzbedovanějšími, jimž se pokrok a technické vymoženosti nového státu vyhýbají – jako když v posledně uvedeném článku píše o tragickém životním osudu volžských tahačů lodí, burlaků, kteří zde dosud nahrazují práci strojů a jejichž zpěv „nevychází z hrdla, nýbrž z neznámých hlubokých zákoutí srdce, v nichž se zřejmě zpěv splétá s osudem. Zpívají jako odsouzení na smrt.“ (s. 127)

Mnohde se autor setkal s katastrofickými následky války a komunistické revoluce. O městech v Povolží píše jako o nejsmutnějších místech, jaká kdy viděl. Nachází zde nejen ohořelé domy a spáleniště, ale zjišťuje i otřesné detaily o zdejším hladomoru jako důsledku občanské války (s. 124 n.).

Ačkoliv se Roth netajil svými sympatiemi k levicovým hnutím, předsevzal si – a také to frankfurtským novinám slíbil – že bude nestranný. Snaha o objektivitu je v jeho „ruských“ zprávách zřejmá. Vyjadřuje-li se s uznáním o snaze sovětského státu vymýtit analfabetismus a poskytnout vzdělání všem jeho občanům, uvědomuje si zároveň, že překotně zaváděné nové edukativní metody jsou cestou k celkové průměrnosti až podprůměrnosti vzdělávání a k zahazování talentů („Škola a mládež“), a s nelibostí pozoruje „ortodoxní falšování faktů“ ve školní výuce (s. 210). Má radost z nového sebeuvědomění venkovského obyvatelstva, a když přihlíží spleti obyvatelstva na Kavkaze, žasne nad tím, jak se komunistům podařilo všechny ty horkokrevné národy mezi sebou usmířit. Chválí národnostní politiku státu včetně přístupu k Židům (v Sovětském svazu se „antisemitismus považuje za hanebnost“ – s. 156), industrializaci země i nové zákony, jež zaručují zrovnoprávnění žen. Zároveň ale s nechutí sleduje „novou sexuální morálku“, která – poté co odvrhne veškeré západní „dvoření a svádění“ – nutí člověka, aby převzal „mravy a zvyky savců“ (s. 165). Odsuzuje všudypřítomnou bolševickou propagandu, vadí mu tendenčnost novin i literárních časopisů, předkládání hotového názoru a odmítání argumentace.

Závěrečné „Poznámky v deníku a přednáška“ obsah Rothových článků ze zpravodajské cesty po Sovětském svazu doplňují. Autor v nich ale poukazuje i na změny v sovětské politice, které se udály od doby jeho návštěvy země – v roce 1937 upozorňuje například „na skutečnost, že se poměry Židů v sovětském Rusku ... pravděpodobně změnilo“ (s. 242). V „Deníku z cesty do Ruska“ najdeme kromě poznámek, jež autorovi sloužily jako podklad pro fejetony a reportáže, i velmi osobní zpovědi. Je zřejmé, že po několika měsících strávených v Sovětském svazu se mu už po západní civilizaci značně stýská a komunistickou zemi touží co nejdříve opustit. Jeden z deníkových záznamů je o tom, jak autor znechuceně odchází z představení moskevského divadla, jelikož mu vadí Hamlet v ruštině; z jiné poznámky je patrné, že ukrajinský Charkov v něm vyvolává doslova odpor: „Nikdy nezapomenu na tohle zabeďněné, škaredé město, jehož lidé jsou nejen hloupí, ale i zlí, nepřívětiví maloměstáci.“ (s. 238) Několik deníkových záznamů vypovídá o pocitech osamocení, jež zde zažívá, a o smutku, úzkosti a depresivních stavech, souvisejících s jeho osobním životem – s onemocněním manželky, u které se projeví počátky psychické nemoci; Roth je s ní ve spojení prostřednictvím korespondence, která je však z její strany velmi řídká. „Jsem bezradný. Od Fridy ani slovo. Nemůžu mluvit, ani psát, ani číst. Tísni mě pochmurné představy.“ (s. 227)

Rothovy reportáže a fejetony, jazykově a stylisticky právě tak vytríbené jako jeho práce beletristické, představují jedno z nejbarvitějších historicko-literárních svědectví o počátečním období Sovětského svazu. Je škoda, že české vydání úroveň Rothovy výpovědi snižuje, ať již některými překladatelskými nepřesnostmi a neobratnostmi, nebo řadou gramatických chyb.¹¹

O tom, že jsou Rothovy novinářské práce zajímavé i pro dnešního čtenáře, svědčí skutečnost, že před čtyřmi lety vyšla v Německu další publikace s výběrem z autorových článků z cest do východní Evropy, *Cesty na Ukrajinu a do Ruska*.¹² Obsahuje jeho fejetony a reportáže, jejichž základ tvoří kromě série „Cesta po Rusku“ i některé z řady článků, jež byly ve dvacátých letech minulého století uveřejňovány v německých novinách pod názvem „Cesta Haličí“ a „Dopisy z Polska“. Možná že i tato publikace zaujme některého českého nakladatele a dočkáme se jejího vydání také v češtině.

11 U ruských mužských adjektivních příjmení se zde v nominativu singuláru užívá tvar zakončený hláskou -ý (Trocký – s. 18, 43, 216, 256; Budonny – s. 39; Dostojevský – s. 164; Stanislavský – s. 252), a nikoliv na -yj, -ij, -oj, jak je v češtině ustáleným pravidlem (Trockij, Budonnyj, Dostojevskij, Stanislavskij). Jméno divadelního režiséra má v českém překladu, zjevně pod vlivem němčiny, další pomýlenou podobu: „publikum Stanislawského“ (s. 71). Stejně chybně je uvedeno jméno autora sovětské protináboženské tiskoviny J. Fjodorova: „V brožuře: ‘Antináboženská propaganda na vesnici’ od E. Feodorowa...“ (s. 173). Český překladatel na mnoha místech nesprávně či nedůsledně užívá velká a malá písmena v označení území, organizací apod. Tak například zeměpisné jméno *Ostpreußen* se vyskytuje jako východní Prusko (s. 35) i Východní Prusko (s. 40 a 45). Paramilitaristický spolek *Schwarze Reichswehr* je jednou černá říšská armáda (s. 65), pak zase Černá říšská armáda (s. 66). V pasáži popisující, jak se sovětský člověk nově dozvídá o svém původu, se čtenář setká s Pithekanthropem (s. 173) i Pitekanthropem (s. 174). Je zde mnoho nesprávně užitých tvarů zeměpisných jmen – např. „z Nižného Novgorodu“ (s. 120) nebo „Borslaw“ (s. 84). Není možné přehlédnout chyby v interpunkci – jen namátkově: „Rusové platí za vše, co zabaví sovětskými bankovkami...“ (s. 34). „Údaje, které jsem sdělil v předloženém textu jsem si přinesl ze studijní cesty do Ruska.“ (s. 242). Ve fejetonu nazvaném „Podplukovník“ zarazí čtenáře sdělení, že „Bersin je uprchlík, ruský carský důstojník. (...) Mluví velmi dobře rusky a má radost, že se mnou může mluvit rusky.“ (s. 53). V německém originálu se však jazykové schopnosti ruského emigranta popisují jinak: „Er spricht sehr gut Deutsch und freut sich, daß er mit mir Russisch sprechen kann.“ (ROTH, J.: *Reise nach Rußland*, s. 59.)

12 ROTH, Joseph: *Reisen in die Ukraine und nach Russland*. München, C. H. Beck 2015.

Recenze

Polská syntéza stoletých dějin sudetských Němců

Petr Šafařík

MAJEWSKI, Piotr M.: *Sudetští Němci 1848–1948: Dějiny jednoho nacionalismu*. Z polštiny přeložila Markéta Páralová, překlad německých pramenů Pavel Mašarák. Brno, Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku 2014, 537 stran, ISBN 978-80-905323-2-8.

Polský historik a muzeolog Piotr Maciej Majewski (*1972), profesor Univerzity kardinála Stefana Wyszyńského ve Varšavě, je jedním z nejvýraznějších zahraničních znalců československé historie první poloviny dvacátého století. Kupříkladu jeho monografie o postojích Edvarda Beneše k německé otázce v Československu¹ se setkala s velmi pozitivními recenzemi. Čtenáři *Soudobých dějin* si mohou Majewského pamatovat z jeho recenze knihy Víta Smetany o britské politice vůči Československu na přelomu třicátých a čtyřicátých let² a z následné polemiky obou autorů v dalších

1 MAJEWSKI, Piotr M.: *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa, Wydawnictwo DiG 2001.

2 TÝŽ: Mnichov, Británie a pokus o revizi českého pohledu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 1 (2009), s. 174–176. Šlo o recenzi Smetanovy knihy *In the Shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)*. Praha, Karolinum 2008.

dvou číslech časopisu z roku 2009.³ Výměna to byla pozoruhodná, mimo jiné se dotkla otázky historického revizionismu a národní i středoevropské perspektivy historického výzkumu.

V minulém roce vyšel český překlad Majewského knihy *Bojovat, či ustoupit?*, věnované dilematu obrany Československa proti nacistickému Německu. Autor zde přihlíží také k faktům polsko-německé války z roku 1939 a poutavým stylem se pustil rovněž na pole takzvaných kontrafaktuálních dějin.⁴

Tato recenze se ovšem zabývá předchozí Majewského knihou přeloženou do češtiny, představující pohnuté století v dějinách sudetských (respektive českých) Němců od „jara národů“ 1848 do jejich většinového vysídlení z Československa a nastolení komunistického režimu v roce 1948.⁵ Je s podivem – a také velká škoda – že v českém odborném tisku ani v masmédiích se této knize zatím téměř nikdo nevěnoval. Nepochybně jen nedopatřením ji stále nezachycuje ani *Bibliografie dějin Českých zemí* Historického ústavu AV ČR, přestože eviduje novější Majewského publikace.⁶ Přitom je navýsost zajímavé poznat, jak se složitou, stále tu a tam i politicky rezonující materií naložil tentokrát zahraniční historik nikoliv ze Západu (jako jsou například Detlef Brandes, Eva a Hans H. Hahnovi, Samuel Salzborn, Philip Theer či Volker Zimmermann), ale z někdejšího východního bloku, navíc odborník nižšího středního věku.

Zmínil-li jsem politické aktualizace dějin, před samotným posudkem Majewského knihy o českých či sudetských Němcích dodám ke krátkému profilu tohoto polského historika, že s přesahy historie a současné politiky má osobní zkušenosti. Od roku 2009 do jara 2017 byl totiž zástupcem ředitele gdaňského Muzea druhé světové války a v této souvislosti byl zmiňován i jako odborný poradce Donalda Tuska v době, kdy byl Tusk z liberálně-konzervativní strany Občanská platforma polským premiérem (2007–2014) a kdy se projekt onoho gdaňského muzea připravoval. V roce 2017 už ale Polsku vládla nacionálně-konzervativní strana Právo a spravedlnost a gdaňské Muzeum druhé světové války bylo jednou z institucí, kterou zasáhly – i personálně – problematické změny specifické pro takzvanou čtvrtou polskou republiku. Piotr Majewski snaze vnutit danému muzejnímu projektu polský národní (národovecký?) rámec či perspektivu oponoval, krátké informace o tom se objevily i v českých médiích.⁷

3 SMETANA, Vít: Mnichov? A „pokus“ o jakou revizi? Stíny v recenzi Piotra M. Majewského. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 444–455; MAJEWSKI, Piotr M.: Odpověď Vítu Smetanovi. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 744–746.

4 MAJEWSKI, Piotr M.: *Bojovat, či ustoupit? Možnosti obrany Československa na podzim 1938*. Brno, Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku 2018. První polské vydání této knihy je z roku 2004.

5 Původní polské vydání: „*Niemcy sudeccy“ 1848–1948: Historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2007.

6 Srv. Majewski, Piotr Maciej. In: *Bibliografie dějin Českých zemí* [online]. Praha, Historický ústav AV ČR [cit. 2019-02-15]. Dostupné z: <https://1url.cz/JMdo1>.

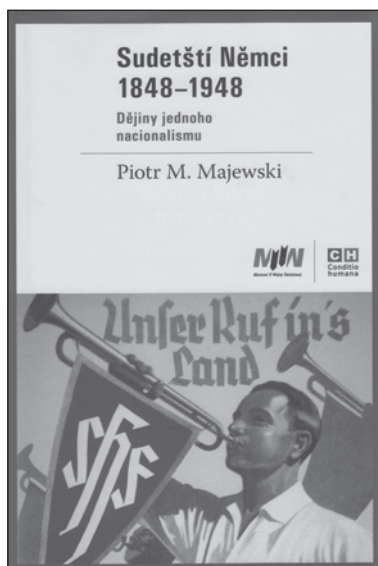
7 Viz např. Muzeum v Gdaňsku ukazuje válku v širším kontextu: Polské vládě se to nelíbí. In: ČT24 [online], 26.03.2017. © Česká televize 1996–2019 [cit. 2019-02-15]. Dostupné z:

Majewského monografii o sudetských Němcích lze pro šíři i hloubku jejího záběru označit za historickou syntézu. Jak autor sám píše v úvodu k českému vydání, vlastní pramenný průzkum prováděl pro meziválečné období, starší a pozdější dobu zpracoval na základě sekundární literatury. V proporcích výkladu, postupujícího chronologicky a rozčleněného do tří částí (s časovým záběrem 1848–1918, 1918–1938 a 1938–1945), se pisatelovo nejvlastnější zaměření projevilo tím, že prostřední část je nejobjavnější a nejdetailněji pojednaná. Je to ostatně logické, když těžiště problematiky spočívá právě ve fenoménu sudetoněmectví, které se jako kolektivní identita začalo rozvíjet až po roce 1918.

Piotr Maciej Majewski prokázal velice dobré znalosti dané látky a jejích složitých souvislostí. Zdařile se vyrovnal i s žánrem syntézy, mimo jiné tedy s oscilací mezi nutností poskytnout velké množství faktografických informací a potřebou nezahltit čtenáře (příliš mnoha) detaily, exkurzy a podobně. Text hodnocené knihy je navíc velice čtivý.

V recenzované publikaci nacházím jen drobné nejasnosti či dílčí problémy. V úvodu k českému vydání autor předkládá i krátké terminologické poznámky ohledně výrazů a spojení „sudetští Němci“, „Sudety“, „národ“, „vysídlení“, „přesídlení“, „vyhnání“ a „transfer“. Je to velmi zapotřebí a Majewski i zde projevils dar výstižného vyjádření na malé ploše. Ovšem chybí zde – zejména u výrazu „transfer“ – zohlednění toho, jaké pojmy byly použity v klíčových dokumentech, jako byl zejména Protokol postupimské konference z 2. srpna 1945. A jelikož ohledně zmíněných výrazů bylo po roce 1989 leccos napsáno, bylo by dobré odkázat na vícero zdrojů (z těch českých je v dané pasáži uveden jen odkaz na *Slovník spisovného jazyka českého* z roku 1964 – s. 16).

Dále v textu pak polský historik zachází s významem slova „vyhnání“ místy velmi úzce, když ve vztahu k vyhánění Němců – tj. jejich vysídlování před rozhodnutím na postupimské konferenci – označuje tento termín za ne zcela adekvátní z toho důvodu, že v té době „ve skutečnosti probíhalo vystěhování Němců nejčastěji za pomoci československých ozbrojených sil, s vědomím a souhlasem nejvyšších státních orgánů“ (s. 410). Z toho, jak s výrazy „transfer“, „odsun“ a podobnými Majewski občas nakládá, je zjevné, že by bývalo prospěšnější zvolit spíše některý jiný výraz jako zastřešující pro celý proces nuceného vysídlení (a pro všechny jeho fáze). Tak autor například vyhánění Němců, tj. jejich nucené vysídlování z doby před

rozhodnutím postupimské konference, nazývá „první fází odsunu“ (s. 414). Citované místo je navíc jedním z těch, kde autor nedodržel svůj závazek z úvodu používat výraz „odsun“ „výhradně v překladech citací jako název pro operaci vysídlení sudetských Němců, která probíhala v letech 1945–1946“ (s. 16).

Plnohodnotné historické syntéze odpovídá i doprovodný aparát Majewského knihy. Kromě seznamu literatury a jmenného rejstříku obsahuje také rejstřík místní, krátkou mapovou přílohu a přehled českých a německých místopisných názvů. Do jmenného rejstříku se jen ojediněle vloudila chyba: kupříkladu jméno historika Rudolfa Jaworského se na uvedené stránce vůbec nevyskytuje.

Chvályhodná byla snaha vybavit publikaci také fotografiemi. Je jich relativně malý počet a tisková kvalita některých reprodukcí není vysoká, zpravidla jde ale o dobře zvolený obrazový doprovod. Pozoruhodný je například snímek historika, nacisty a náměstka primátora Prahy v letech 1939 až 1945 Josefa Pfitznera (s. 424). Fotografie ho ukazuje, jak ve vězení na Pankráci čistí koberec. Škoda jen, že v popisku je Pfitzner nepřesně označen za pražského primátora a že chybí konkrétní datace snímku (nebo sdělení, že není známa). U seznamu zkratk by bývalo bylo dobré vysvětlit, že kurzívou jsou uvedeny edice pramenů, vysvětlivka analogické skutečnosti je přitom uvedena u jmenného rejstříku.

Překlad recenzované práce je zdařilý. Jen velmi ojediněle se v českém vydání objevují nejasnosti či omyly. Nemaje k dispozici polský originál knihy, nemohu posoudit, zda nevznikly při české redakci textu. Například se tu píše o rakouské ústavě „z ledna 1866“ (s. 63), zatímco autor možná myslel na Říjnový diplom z roku 1860. Nacionálněsocialistické křídlo Sudetoněmecké strany z jara 1936 je mylně nazváno *národně socialistickým* (s. 337). Jazykové korektury unikly některé pravopisné chyby v interpunkci (například s. 8, 414 a 434). Matoucí je vysvětlení v úvodu knihy, proč autor v jejím titulu sousloví „sudetští Němci“ opatřil uvozovkami (s. 13). Platí to ovšem o polském originálu této publikace, nikoliv o jejím českém vydání.

Majewski rovněž v úvodu mezi svými záměry deklaruje, že chce nabídnout specifický polský pohled na dané téma (s. 9). V explicitní podobě to v jeho výkladu dle mého soudu ale příliš zjevně není. Autor zde pro onu polskou perspektivu použil několikrát osobní zájmeno „my“, „náš“. Navzdory vědomí o tom, že stále existují určité „národní školy“, perspektivy, tradované výkladové rámce, projevy kolektivní paměti a podobně (či jejich rezidua), bude asi nejjeden čtenář pokládat zmíněné obraty s „polským my“ za nevhodná, příliš generalizující označení. Pohled na danou historickou problematiku je i v České republice diferencovanější.

Na druhou stranu si ale ještě připomeňme období, kdy tematizace takzvané sudetoněmecké otázky mívala v České republice značně vyhrocené podoby, a to vnitrostátně i na mezinárodním poli. Projevilo se to například i na osmém sjezdu českých historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999. Mimo jiné v tom, že tam zástupci Asociace učitelů dějepisu ČR dali najevo své znepokojení nad tím, že část českých médií a veřejných intelektuálů přejímá narativ sudetoněmeckých krajských organizací, a žádali historiky, aby výrazněji vstupovali do veřejných diskusí o česko-(sudeto)německých dějinách. Majewského čtivá syntéza v leccčem souzní s perspektivou, rámci, hodnotovými akcenty – chcete-li diskurzem – většinového

přístupu české odborné obce k sudetoněmeckému tematickému komplexu a určitě i s pozicemi, které tehdy artikulovala Asociace učitelů dějepisu. Příslušné debaty od té doby neskončily, byť postupně velmi zeslábla jejich razance.

S ohledem na vysokou kvalitu publikace Piotra M. Majewského (i na fakt, že nijak neidealizuje počínání české, respektive československé strany) této knize přeji, aby se s ní kromě učitelů a studentů různých typů škol dobře seznámili i ti, kteří z různých důvodů připisují odpovědnost za násilí a další negativa v česko-(sude-to)německém stýkání a potýkání zdaleka nejvíc prvně uvedenému subjektu toho vztahu. Například dobře vyargumentované upozornění, že je velmi problematické přebírat u pojmů, jako je „vyhnání“, německý úzus, by snad mohlo v podání zahraničního historika zapůsobit na řadu českých publicistů více než od českých autorů. Zvláště když Majewskému bylo v době polského vydání knihy teprve pětatřicet let a když se jedná o autora (jak jsem naznačil úvodem), který i v jiných oblastech svého profesního působení vystupuje pro otevřenost historického poznání, tedy nad rámec úzce, či dokonce integrálně pojímané národní perspektivy.

Recenze

Budoucnost Evropy v úvahách polských federalistů v exilu

Martin Nekola

ŁUKASIEWICZ, Sławomir: *Third Europe: Polish Federalist Thought in the United States 1940–1970*. Saint Helena (California), Helena History Press 2016, 478 stran, ISBN 978-1-943596058.

Docent Sławomir Łukasiewicz z Lublinské univerzity patří k předním polským odborníkům na problematiku emigrace a osobností Polonie v anglosaském světě. Dlouhodobě se věnoval zejména výzkumu projektů a představ o budoucnosti Polska a jeho místě v Evropě v díle bezpočtu významných myslitelů, politiků, diplomatů, sociologů, historiků a publicistů, kteří byli nuceni domovinu opustit vinou válek a totalitních režimů a usídlili se v zahraničí. Disertační práci *Třetí Evropa: Polské federalistické myšlení ve Spojených státech 1940–1970* zakončil roku 2004 svá doktorská studia, přičemž rozšířenou verzi publikoval o několik let později v knižní podobě.¹ Anglický překlad vyšel péčí americko-maďarského nakladatelství Helena History Press v roce 2016.²

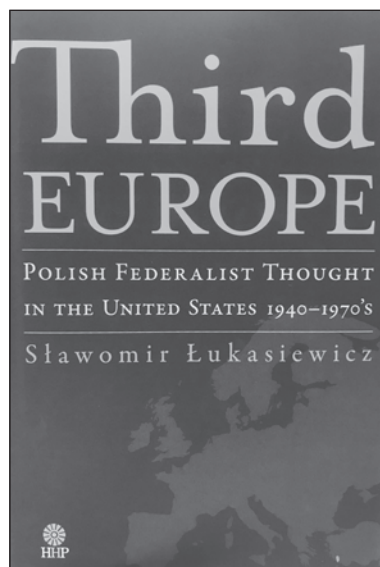
1 ŁUKASIEWICZ, Sławomir: *Trzecia Europa: Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych, 1940–1971*. Warszawa – Lublin, Instytut Pamięci Narodowej 2010.

2 Distribuci publikací tomuto nakladatelství zajišťuje Středoevropská univerzita v Budapešti a New Yorku.

Lukasiewicz jako jeden z prvních důkladně analyzoval, jak polský exil na Západě během druhé světové války a posléze po rozdělení evropského kontinentu železnou oponou reagoval na nepříznivý mezinárodní vývoj a jak si představoval jeho nové ideální uspořádání. Nejčastěji zaznívaly myšlenky mírové integrace, zejména pak úzké spolupráce států střední a východní Evropy, od Pobaltí po Balkánský poloostrov, směřující k postupné federalizaci celého regionu. Jen tak podle exilu bylo možno čelit trvalému tlaku rozpínavého ruského souseda z východu a německého ze západu. Těžce zkoušený polský národ, respektive jeho exilová reprezentace během německé okupace a posléze po ovládnutí země komunisty, se cítil povolán držet prapor těchto snah.

V intelektuálních kruzích pochopitelně nešlo o téma nijak nové; připomeňme projekt *Międzymorze* (Intermarium) Józefa Piłsudského, návrh federace střední Evropy pod vedením Polska z třicátých let. Blížící se porážka nacismu a obava ze sovětizace uvedly v exilové komunitě v život další podobné iniciativy. Počátkem roku 1942 založil v New Yorku blízký poradce generála Władysława Sikorského Józef Retinger Středoa východoevropský plánovací úřad (*Central and Eastern European Planning Board*) jakožto orgán pro přípravu ekonomické a sociální rekonstrukce regionu po válce. V srpnu 1945 ustavila skupina kolem Józefa Poniatowského v Římě Federální klub střední a východní Evropy (*Federal Club of Central and Eastern Europe*). V říjnu 1946 následovala podobná instituce v Paříži. V Londýně působila od října 1949 Unie polských federalistů (*Union of Polish Federalists*), jež pod předsednictvím Jerzyho Jankowského navázala úzké kontakty s Evropským hnutím a Radou Evropy.

Lukasiewiczova kniha vedle představení rozličných federalistických koncepcí dává nahlédnout také pod pokličku celého polského exilu, což nabízí zajímavou paralelu k československé zahraniční akci, zahájené po únoru 1948 uprchnuvšími demokratickými politiky na Západě. Komunistický režim v Polsku byl dosazen zvenčí Sověty. V červnu 1945 se sice do vlasti vrátil předseda válečné exilové vlády v Londýně Stanisław Mikołajczyk, aby převzal funkci místopředsedy koaličního kabinetu a ministra zemědělství, avšak demokraté v nastalých poměrech zoufale tahali za kratší konec a vše směřovalo k brzké dominanci komunistů. Exilové struktury zůstávaly nicméně aktivní i po skončení druhé světové války a sledovaly na dálku vývoj v sovětizované domovině s oprávněnými obavami. Po parlamentních volbách v lednu 1947 bylo jasno. Prezidentského úřadu se v únoru ujal komunistický předák Bolesław Bierut a následné represe donutily mnohé politiky opustit zemi. Na podzim byl nucen uprchnout za pomoci americké ambasády i Mikołajczyk. Jeho příchod na Západ rozvířil vášně, neboť jej mnozí považovali za kolaboranta s komunisty.

Nastal rozkol a o uznání od mnohamilionové polské exilové komunity ve světě se ucházely tři paralelně fungující instituce: stínová exilová vláda v Londýně pod vedením Augusta Zaleského; Provizorní rada národní jednoty (*Provisional Council of National Unity*), která akceptovala legalitu exilové vlády, nikoliv však její personální složení, a v níž zasedla trojice široce respektovaných osobností Tomasz Arciszewski, Edward Raczyński a generál Władysław Anders; a konečně Mikołajczykův Polský národní demokratický výbor (*Polish National Democratic Committee*), sídlící ve Washingtonu D.C. Vedle toho existovala řada dalších organizací (například Polské svobodné hnutí „Nezávislost a demokracie“ – *Polish freedom Movement „Independence and Democracy“*), redakčních kruhů hojně distribuovaných časopisů (za všechny *Kultura* v Paříži) a politických stran (demokraté, národní strana, strana práce, lidová strana, socialisté), které někdy koordinovaly svůj postup, jindy zarytě soupeřily o vliv.

Sławomir Łukasiewicz i nezavěšenému čtenáři srozumitelně osvětluje důvody rozepří, ale především širokou škálu aktivit těchto subjektů, (ne)svorně usilujících o svržení komunismu ve vlasti. Zasaduje přitom snahy polského exilu do širšího rámce počínající studené války, s akcentem na Spojené státy a americkou zahraniční politiku. Je známo, že ministerstvo zahraničí a Národní bezpečnostní rada (*National Security Council*) již v roce 1947 doporučily prezidentu Harrymu S. Trumanovi bránit se proti intenzivní propagandistické kampani řízené Moskvou a všemi způsoby podporovat evropské nekomunistické elementy, včetně exilových struktur, jako součást protisovětské strategie. V červnu 1949 se ve Washingtonu zrodil Národní výbor pro svobodnou Evropu (*National Committee for Free Europe*), oficiálně financovaný soukromými dárci, ve skutečnosti skrytými fondy Ústřední zpravodajské služby (*Central Intelligence Agency – CIA*). Výbor stál za několika klíčovými projekty. Nejprve to bylo Tažení za svobodu (*Crusade For Freedom*), během něž byly oslovovány miliony lidí po celých Spojených státech, aby finančně přispěli na boj proti komunismu. Dále inicioval založení univerzity pro nadějně mladé exulanty, takzvané Koleje svobodné Evropy (*Free Europe College*), nebo Centra středoevropských studií (*Mid-European Studies Center*), jež sloužilo jako *think-tank* a poskytovalo exilovým myslitelům platformu pro jejich analýzy a texty. Především však výbor uvedl v život Rádio svobodná Evropa (*Radio Free Europe*), které zahájilo pravidelné vysílání 1. května 1951 a představovalo zřejmě nejdůležitější informačně-propagandistický kanál do zemí východního bloku. Československá redakce vedená Ferdinandem Peroutkou a polská v čele s Janem Nowakem-Jeziorańským byly neaktivnější. Američané rovněž sponzorovali činnost exilových internacionál, které se zrodily na přelomu čtyřicátých a padesátých let a v jejichž rámci měli Poláci a příslušníci ostatních Sověty „porobených národů“ široké možnosti uplatnění.

Łukasiewicz věnuje samostatné kapitoly třem z nich: Mezinárodní selské unii (*International Peasant Union*), známé též jako „Zelená internacionála“, která zaštitila osmnáct agrárních a maloroľnických exilových stran ze střední a východní Evropy; Křesťanskodemokratické unii střední Evropy (*Christian Democratic Union of Central Europe*), poskytující zázemí klerikálním stranám; a konečně Shromáždění porobených evropských národů (*Assembly of Captive European Nations*),

kvaziparlamentnímu tělesu, v němž zasedlo šestnáct národních delegací a které se mělo stát jakousi malou protiváhou Organizace spojených národů. Ústředí těchto a mnohých dalších nadnárodních exilových subjektů sídlila ve Spojených státech, nejčastěji v New Yorku. Rovněž o bohatém životě polské komunity v pulzující metropoli na řece Hudson se autor rozepisuje v obsáhlé kapitole.

Autor se mnohokrát vrací i k válečným vyjednáváním o československo-polské konfederaci. Představitelé obou národů, toho času pod nacistickou okupací, podepsali 11. listopadu 1940 manifest vyhlášující konec minulých sporů a úmysl vstoupit po porážce třetí říše do úzkého politického a hospodářského společenství. Rokování vyústila 23. ledna 1942 v dohodu o konfederaci, která připouštěla i přistoupení dalších států regionu. Proti záměru se ale od počátku stavěli Sověti, což ovlivnilo další vývoj. V srpnu se setkali vůdci exilových vlád Edvard Beneš a Władysław Sikorski a vzhledem k okolnostem se rozhodli konfедераční úvahy odložit. V polské interpretaci se leckdy setkáváme se zradou ze strany Čechů, respektive s obviňováním Beneše, že v rozhodující chvíli podlehl tlaku Moskvy a v prosinci 1943 odjel podepsat spojeneckou smlouvu se Stalinem. Łukasiewicz nabízí několik pohledů polských federalistů na celou kauzu. Mnohem problematičtější vztahy než s Čechy však měli Poláci historicky s ukrajinskými sousedy. Trochu proto zamrzí absence zmínek o kontaktech, spolupráci i rozepřích s ukrajinským exilem ve Spojených státech a Kanadě a jeho představitelích, případně důkladnější analýza, proč ve většině návrhů středo- a východoevropské federace psaných polskou rukou nefiguruje samostatná Ukrajina, její práva a zájmy.

Kniha Sławomira Łukasiewicze o třech blocích a sedmačtyřiceti kapitolách je vlastně fascinující kronikou života lidí, kteří vedli ze vzdálené země na druhé straně Atlantiku vyčerpávající zápas za vlast, již pod tlakem okolností opustili a mnohdy už nikdy nespatriili, a za vlastní národ, který je vinou komunistické propagandy považoval za zrádce a nepřátele. Ba co víc, dokázali navzdory každodenním útrapám hledět do budoucnosti a rozpracovávat vize sjednocené Evropy. O několik desetiletí později se staly realitou. Autor přibližuje dílo vybraných osobností (Feliks Gross, Oskar Halecki, Piotr Wandycz, Jan Wszelaki a další), které významně obohatily myšlenkovou tradici polského federalismu. Vychází přitom z mnohaletého výzkumu archivních pramenů v Polsku i zahraničí a předkládá tak zcela ojedinělou studii.

Pro českého čtenáře-historika je kniha vítanou inspirací, jak zkoumat ideu federalismu očima Huberta Ripky, Fedora Hodži, Štefana Osuského, Viléma Brzórada, Jiřího Bertla a dalších téměř zapomenutých zástupců československého poúnorového exilu.

Recenze

Varšavská smlouva jako nástroj politiky Sovětského svazu

Daniel Povolný

BÍLÝ, Matěj: *Varšavská smlouva 1969–1985: Vrchol a cesta k zániku*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, 432 strany, ISBN 978-80-87912-69-0.

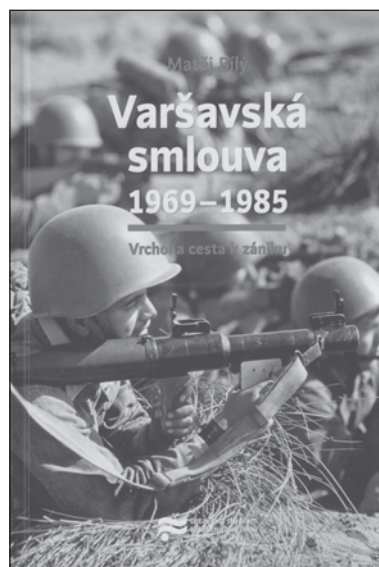
V úvodu autor oprávněně konstatuje, že dosud neexistuje „komplexní historická monografie“ o vojensko-politické organizaci Varšavské smlouvy (s. 7). Sám však svou knihou na ztečení této mety neaspiruje a ani se o to nemůže pokoušet. Přesněji řečeno, víceméně naplňuje takový cíl – pro sledovanou dobu od konce šedesátých do poloviny osmdesátých let – pouze z jedné poloviny.

V úvodní podkapitole „Struktura výkladu a metodologie“ Matěj Bílý sděluje, že se zaměřil na analýzu vnitřního vývoje Varšavské smlouvy, na její roli v mechanismech fungování evropské zájmové sféry Sovětského svazu a na vliv této organizace na mezinárodní dění v letech 1969 až 1985. V jedenácti kapitolách potom autor popisuje a analyzuje vývoj a proměny vyjednávací taktiky jednotlivých menších účastnických států a jejich občasná drobná vítězství, která ve vztahu k vedoucí úloze Moskvy měla spíše kosmetický a dočasný efekt. Čtenář se tak dozvídá, co se dělo za líbivou fasádou „bratrů ve zbrani“, za níž si všichni zdaleka nebyli rovni, protože úplně neposlouchat „Velkého bratra“ si nedovolilo ani Rumunsko jako největší *enfant terrible* paktu. Na druhou stranu může sledovat, jak zručně a obratně Sověti dokázali manipulovat a ovládat ostatní soudruhy z východního

bloku, ale také jak postupně ztráceli mocenské páky a přestávali rozumět vývoji na mezinárodní scéně, a zvláště ve Spojených státech. Tato situace, umocněná rychlým vymíráním „genseků“ (generálních tajemníků Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu) v letech 1982 až 1985, špatným stavem sovětského hospodářství a dalšími faktory, nakonec vyústila v definitivní rozklad sovětského impéria a zánik jeho východoevropské zájmové sféry včetně Varšavské smlouvy. Tyto důsledky a vůbec vývoj ve druhé polovině osmdesátých let po nástupu Michaila Gorbačova a na začátku let devadesátých tvoří relativně samostatnou kapitolu a vymykají se časovému záběru recenzované publikace. I tak lze říci, že je to práce bezpochyby přínosná, neboť představuje pro dané období první poměrně ucelenou syntézu fungování Varšavské smlouvy jako *politické organizace*.

V tom je však podle mého názoru současně kámen úrazu. Název a obálka knihy totiž slibují dějiny Varšavské smlouvy jako jednoho celku – a ten vedle politických orgánů a aktivit tvořily vojenské struktury a činnosti. Zvláště zájemci a odborníci na vojenskou historii pak mohou být překvapeni i rozladěni, když si prohlédnou obsah a v úvodním textu se dočtou, že vojenská stránka organizace Varšavské smlouvy není předmětem zájmu autora a věnuje se jí jen v nezbytně nutné míře. Vojenská složka přitom jistě nebyla podružná, bez ní by celá organizace neměla smysl a je otázka, nakolik od ní lze v historickém výkladu abstrahovat bez rizika zjednodušení či zkreslení. Navíc Varšavskou smlouvu má starší a střední generace v podvědomí zafixovanou jako organizaci vojenskou, nikoli politickou, takže je pro ni titul publikace tím spíše zavádějící. Problém bylo možné alespoň formálně vyřešit volbou vhodnějšího názvu, který by specifikoval náplň knihy.

Logické by se mi rovněž zdálo postupovat ve výkladu chronologicky od založení Varšavské smlouvy a pojednat nejdříve o prvních čtrnácti letech její existence (1955–1968), zvláště když tomu autor již věnoval svou diplomovou práci, a ne začínat od prostředka. Nutně potom vyvstává úkol zpětně poukazovat na některé jevy, jež se během necelých čtyř desetiletí fungování organizace leckdy chronicky, permanentně a cyklicky opakovaly, případně riziko, že na necelých třech stranách (s. 23–25) či později zůstanou opominuty. Týká se to mimo jiné modernizace výzbroje organizace v letech 1976 až 1980 a 1981 až 1985, jíž se Bílý věnuje v kapitole „Zbrojní programy Varšavské smlouvy a krach détente“. Při srovnání se šestým (1945–1955), ale především se sedmým dílem edice Vojenského historického ústavu „Historie československé armády“, který se zabývá Československou lidovou armádou od vstupu Československa do Varšavské smlouvy v květnu 1955

do jeho obsazení pěti armádami téže smlouvy v srpnu 1968,¹ vystupují tyto analogie a paralely obzvláště do popředí. Unifikaci a modernizaci výzbroje a výstroje podle sovětského vzoru i ekonomické problémy s tím spojené totiž muselo Československo řešit ještě před samotným vznikem Varšavské smlouvy.

Určitě je třeba ocenit rozsáhlou heuristiku v archivech na západ a na sever od našich hranic (Spolkový archiv v Berlíně, Národní archiv v Londýně, Archiv nových spisů ve Varšavě) i sebekritické přiznání o neznalosti bulharštiny, maďarštiny a rumunštiny. Z vlastní zkušenosti bych si však dovolil tvrdit, že člověk ovládající svůj mateřský jazyk (o slovenštině nemluvě) v kombinaci s polštinou, a především s ruštinou, se nutně nemusí sklonit před bulharským jazykem a spokojit se pouze s překlady do uživatelsky příjemnější angličtiny, němčiny či polštiny. Rozhodně bych si ovšem nedovolil napsat, že jsem „prakticky zcela vytěžil“ materiály domácí provenience k historii Varšavské smlouvy (s. 16). Možná se to dá říci o politické stránce organizace, ale rozhodně ne o té vojenské. V tomto ohledu by kromě Operační správy Generálního štábu Československé lidové armády jistě ve Vojenském ústředním archivu stály za povšimnutí minimálně další části fondu ministerstva národní obrany z let 1969 až 1985, byť je uspořádán jen do roku 1970 (dokumenty z následujícího období lze vyhledávat v podacích denících), a také autorův „domovský“ Archiv bezpečnostních složek s fondy Vojenské kontrarozvědky a Zpravodajské správy Generálního štábu ČSLA. V neposlední řadě bych se také zajímal o některá jednání Rady obrany státu, jejichž záznamy uchovává Národní archiv ve fondu Úřadu předsednictva vlády ČSSR/ČSFR.

Nedostupnost ruských archivů, pokud tedy badatel není vybaven příslušnými konexemi a potažmo i kapitálem, je notoricky známá a v nejbližších letech se ani nedá očekávat změna k lepšímu. Právě proto bych se však *a priori* nezříkal „děl sovětologického charakteru“ (s. 11), samozřejmě s vědomím, že je nutno mezi literaturou a odbornými periodiky pečlivě vybírat, očistit je od ideologického balastu a konfrontovat s ostatním pramenným materiálem. Vedle toho, opět s použitím standardních metod historikovy práce, lze hledat i na ruském internetu. Výběr odborné literatury by se dal pochopitelně doplnit o další tituly, ať už české, nebo zahraniční, ale protože autor nechává vojenskou oblast při výkladu do značné míry stranou, není třeba je uvádět.

Co by ovšem čtenář (kromě tří srovnávacích „ekonomických“ tabulek) bezesporu uvítal, je schéma vzájemných vztahů, podřízeností a funkční náplně jednotlivých politických a vojenských částí organizační struktury Varšavské smlouvy, včetně jejích proměn v daném období. Velkým přínosem pro orientaci ve jménech jednotlivých aktérů (kromě těch nejznámějších) by jistě byl přehled, kdo a kdy v této organizaci zastával vedoucí a velitelské funkce. Možná by si pak autor uvědomil, že vrchní velitel Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršál Ivan Ignatjevič Jakubovskij si na konci roku 1976 mohl ze záhrobí (zemřel 30. listopadu 1976, s. 234) jen stěží pochvalovat, že většina aliančních armád splnila úkoly uplynulé pětiletky (s. 229),

1 BÍLEK, Jiří ad.: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: Květen 1955 – srpen 1968*. (Historie československé armády, sv. 7.) Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008.

když v poznámce je citovaný dokument patrně správně datován (30. prosince 1975), a ne jako o něco dále (s. 283), kde datum 32. 12. 1975 je evidentní překlep, jenž unikl pozornosti jak autora, tak redaktorky. Stejně tak by bylo namístě sjednotit používání příjmení a nejlépe i otčestva, jako třeba v případě zástupce hlavního velitele Varšavské smlouvy v Polské lidové armádě na počátku osmdesátých let armádního generála Afanasije Fjodoroviče Ščeglova (a nikoliv Ščeglova).²

Velmi záslužné by bylo i zařazení přehledů jednání hlavních orgánů Varšavské smlouvy (například Politického poradního výboru nebo Výboru ministrů obrany) a velkých spojeneckých cvičení, čímž by kniha získala nejen na váze, ale i na významu a mohla by sloužit jako příručka pro historiky i laiky se zájmem o danou problematiku. Pokud by se tato objemná kniha vhodně rozdělila na dvě nebo rozšířila o pár stránek, zůstalo by i více místa pro obrazovou přílohu, která přišla hodně zkrátka. Pouhých osm fotografií stísněných na stranách 411–414 je možné označit za nedostatečné, ba skoro zbytečné, nemluvě o kvalitě jejich výběru. Přitom autorovy studie o Varšavské smlouvě ve stejném období otištěné ve čtvrtletníku *Historie a vojenství* z let 2013 až 2015 jsou fotografiemi v dostatečné míře vybaveny a stačilo by je pouze přetisknout.

Na závěr bych si dovolil ještě jednu drobnou a jednu významnější poznámku k používání vojenské terminologie, přestože by jich mohlo být více. Napsat o stroji Mi-24, že se jednalo o bojovou helikoptéru (například s. 251), když šlo o bitevní vrtulník, je z hlediska pravověrných vojenských vrtulníkůřů velmi vážným prohřeškem. Sám bych mohl vyprávět, jak jsem jako vedoucí autorského kolektivu knihy *Historie československého a českého vrtulníkového letectva od roku 1945 po současnost* „pohořel“ s občasným užitím slova „helikoptéra“. Co však považuji za daleko závažnější chybu, je autorovo nepochopení, jak to mělo vypadat s nasazením tanků T-34 v roce 1981 (s. 250), a tvrzení (v poznámce 1065), že v roce 1980 byly v československé armádě dva vševojskové svazy těmito tanky vyzbrojeny.

Předně bych upozornil, že střední tanky T-34/85 se v Československu v letech 1951 až 1956 licenčně vyráběly, tedy že primárně nešlo o verze používané během druhé světové války (byť několik těchto veteránů dožívalo v mobilizačních základnách ještě na konci let osmdesátých). Dále, Československá lidová armáda nejenže do roku 1980 místo těchto tanků zařadila do výzbroje jejich nástupce T-54/55, ale také již (v malém množství u jednoho výcvikového pluku) vlastnila nové typy T-72 a dotyčné tanky T-34 měla v počtu 428 kusů v roce 1980 již jen ve skladech (!) pro potřebu svazků (!) vytvářených za války (!) a předurčených k obraně domácího teritoria, nikoliv pro útočné operace na nepřátelském území. Správně se tedy jedná o dva vševojskové svazky, v tomto případě o motostřelecké

2 Pro správnou podobu jména viz např. HEY, Patrizia: *Die sowjetische Polenpolitik Anfang der 1980er Jahre und die Verhängung des Kriegsrechts in der Volksrepublik Polen: Tatsächliche sowjetische Bedrohung oder erfolgreicher Bluff?* Berlin, Lit Verlag 2010. Škoda že se na to nepřišlo již před několika lety, kdy autor druhou část dotyčné kapitoly „Role Varšavské smlouvy v polské krizi 1980–1981“ (s. 328–368) s téměř totožným obsahem publikoval v prestižním časopise *Historie a vojenství* (BÍLÝ, Matěj: 1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize. In: *Historie a vojenství*, roč. 62, č. 2 (2013), s. 20–41).

divize, které v době míru prostě neexistovaly. Svaz, třebaže se dá z jazykového hlediska lehce zaměnit se svazkem, je ve vojenské terminologii organizační strukturou vyšší úrovně – Československá lidová armáda se skládala z plánovaného počtu svazků (divize, brigády), útvarů (pluky, samostatné prapory) a jednotek (prapory, roty). Kromě toho dva skutečné vševojskové svazy (1. a 4. armáda) tvořily ve své podstatě v době míru hlavní síly Západního vojenského okruhu a v případě války hlavní síly Československého frontu.

Přes uvedené výhrady bych knižní prvotinu Matěje Bílého nezatracoval, o fungování politických struktur Varšavské smlouvy v daném období poskytuje poměrně ucelenou představu a přináší množství užitečných informací. Věnoval bych „jen“ výrazně větší pozornost práci s prameny, konzultoval bych své poznatky a závěry i mimo akademickou půdu *alma mater* s historiky z praxe a bral bych si více k srdci lektorské posudky starších a zkušenějších kolegů.

Recenze

Subkulturní násilí jako protest vůči „buržoaznímu“ způsobu života

Lucie Marková

DANIEL, Ondřej: *Násilím proti „novému biedermeieru“: Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram, Pistorius & Olšanská 2016, 178 stran, ISBN 978-80-87855-90-4.

Tématem knihy Ondřeje Daniela jsou vztahy mezi většinovou společností a menšinovými kulturami v pozdním období Československa a prvních letech České republiky. Autor si vytyčil cíl ukázat, jak na menšinové kultury, respektive subkultury a aktivistická hnutí pohlížela mainstreamová společnost v rámci takzvaného dlouhého postsocialismu. Ačkoliv „dlouhý postsocialismus“ považuje za těžko vymežitelný, sám jej definuje pokusem o přestavbu státního socialismu a centrálně plánované ekonomiky, jeho demontáží a přerodem v liberální demokracii. Časové rozpětí práce tedy zahrnuje osmdesátá a devadesátá léta minulého století, přičemž těžištěm jsou spíše léta devadesátá. Přestože termín „dlouhý postsocialismus“ Daniel využívá na několika místech textu a důkladně vysvětluje i další pojmy, se kterými operuje, širší teoretický rámec pro výklad daného období bohužel nenabízí.

Ústředním pojmem knihy je *nový biedermeier*, jímž se autor snaží vystihnout určité přizpůsobení většinové společnosti pohodlí a konzumnímu životnímu stylu, a to bez ohledu na období, vládnoucí režim a ideologii. Zároveň jej užívá jako ekvivalent

pro období posledních let státního socialismu a raného postsocialismu a odkazuje tím na zdánlivě uhlazený povrch již zmíněného „dlouhého postsocialismu“. Právě výrazem „nový *biedermeier*“ autor kriticky nahlíží na předstíranou uhlazenost společnosti, která se snaží zabránit tomu, aby její uniformita byla čímkoliv narušena. Odvolává se přitom na umělecký a životní styl typický pro měšťanské vrstvy v německy mluvících zemích první poloviny 19. století a metaforicky srovnává útulné *biedermeierovské* pokojíčky s konformním způsobem života společnosti zdejšího pozdního státního socialismu a postsocialismu. Proto za protiklad „nového *biedermeieru*“, jehož nositelem je buržoazie, respektive střední třída, považuje subkulturní a aktivistické násilí (s. 12 a 34).

Svůj historický výzkum postavil autor na široké pramenné základně tvořené fanziny, hudebními texty, audiovizuálním materiálem, ale i články z celostátních časopisů či deníků a různými formami ego-dokumentů (s. 13). Dané téma přitom nahlíží optikou mikrohistorie. Za vyzdvihnutí stojí využití metody přímého pozorování, typického pro antropologické bádání, které prováděl na území Prahy, Brna a v jihovýchodních částech Českomoravské vrchoviny. V rámci metodologického zasazení tématu však autor opomněl přesněji vymezit svůj postoj k problematice.

Kniha *Násilím proti novému biedermeieru* je rozdělena do sedmi kapitol, členěných na další podkapitoly. V první kapitole „Subkultury, násilí a postsocialismus“ Ondřej Daniel seznamuje s historií bádání o subkulturách, přičemž zmiňuje důležité publikace a centra, která se této tematice věnovala (například Birminghamská a Chicagská škola). Na subkultury nahlíží především z hlediska násilí, čímž propojuje východiska těchto škol. Celou kapitolu je možné číst jako průvodce cizojazyčnou i českou literaturou k tématu subkultur, která poskytuje čtenáři velmi dobře zpracovaný přehled a autorovi potřebné znalostní zázemí. Eventuální mezery v literatuře autor šikovně doplňuje vlastními výzkumy. Zároveň v úvodní kapitole jasně a vhodně vymezuje pojmy, s nimiž dále operuje, jako pozdní státní socialismus (který v českém prostředí dává do souvislosti s označením „normalizace“), postsocialismus, postkomunismus a kapitalismus. Rozdíl mezi výrazy „postkomunismus“ a „postsocialismus“ vidí v jejich používání – „postkomunismus“ zdomácněl v žurnalistickém jazyce, případně v akademických pracích čerpajících z frankofonního prostředí, zatímco „postsocialismus“ se užívá v českém akademickém jazyce. Zároveň si však uvědomuje, že tento pojem není bez kontroverzí, a proto se musí používat s opatrností (s. 28). Svá odůvodnění Daniel adekvátně opírá o dostupnou světovou i českou odbornou literaturu.

Druhá kapitola s názvem „Posedlá, ďáblem posedlá...“: black metal mezi radikální estetikou a radikální politikou“ přenáší čtenáře od metodologického a teoretického pozadí ke konkrétním příkladům projevovaného subkulturního násilí. Autor dává nahlédnout do prostředí spjatého s hudebním stylem *black metal*, především na konci osmdesátých let. Tato kapitola je oproti většině ostatních poněkud stručnější, a spíše než o nějakou hlubší analýzu se jedná o popis stavu a vnímání metalové subkultury většinovou společností. Platí to i pro následující kapitolu věnovanou fotbalovým *hooligans*. Tuto subkulturu vidí Ondřej Daniel jako skupinu usilující o znovuosídlení forem, které jí byly „zburžoazněním“ fotbalu odňaty (s. 47).

Popis ožívují občasně odkazy na zobrazení subkultury fotbalových chuligánů ve filmech a perspektiva, s níž autor pohlíží na některé její excesy. Seznam kratších kapitol uzavírá část věnovaná českým rasistickým *skinheads*. Zde autor poukazuje na zajímavý fakt, že rasističtí *skinheads* představovali alibi pro nový *biedermeier* a zároveň se díky skupině Orlik stali na nějakou dobu součástí mainstreamové společnosti (s. 55 a 63).

Zcela jiný ráz mají následující tři kapitoly, které jsou sondou do prostředí subkulturního antifašismu, autonomie a subkulturního aktivismu, a nakonec do prostředí autonomních volnočasových aktivit. Liší se jak rozsahem, tak zpracováním. Autor hned v úvodu knihy upozorňuje na asymetrický výklad jednotlivých subkulturních a aktivistických kontextů, když píše: „Tato kniha je syntézou a rozšířením poznatků, které jsem publikoval ve třech dílčích studiích v letech 2013–2016.“¹ (s. 13) A opravdu dotyčné kapitoly působí nesourodě a dávají podnět k zamyšlení o lepším rozvrstvení a propojení látky.

V úvodu kapitoly „Zabij skina, zkur*ysyna': subkulturní antifašismus“ řeší autor metodologický problém, jak se vypořádat s pojmem „antifašismus“, který odmítá považovat za protiklad smýšlení rasistických *skinheads* (s. 64). Jejím ústředním motivem jsou pak střety mezi anarchisty a *skinheads* na prvního máje v Praze a Brně² a s tím související nestrannost či brutalita policie při zásazích na těchto akcích. Nejdelší kapitola má název „Obludný karneval životního stylu': autonomie a subkulturní aktivismus“ a věnuje se mediálnímu a bezpečnostnímu obrazu anarchistického, antifašistického a antiglobalizačního aktivismu. Spíše než na subkultury se tady Ondřej Daniel soustředí na různá aktivistická hnutí, která poukazují na snobský způsob života. Popisem jejich protestu (například proti plesu ve Státní opeře v únoru 1992) šikovně ukazuje to, co je ústředním motivem celého díla, a sice podoba onoho protestu proti „novému *biedermeieru*“ (s. 89). V poslední kapitole „Tancuju, pokecám s kámošema, prostě si to užívám': autonomie od politiky?“ sleduje taková témata jako užívání drog, autostop a cestování, technopárty Czechtek a fenomén tanečních zábav pozdního socialismu.

1 Jedná se o následující publikace: DANIEL, Ondřej: Kánon a alibi: Anticiganismus postsocialistických subkultur. In *Slovo a smysl*, roč. 10, č. 20 (2013), s. 260–271; TÝŽ: Násilí československé mládeže na konci státního socialismu: Bezpečnostní riziko a téma společenské kritiky. In: DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub a kol.: *Populární kultura v českém prostoru*. Praha, Karolinum 2013, s. 274–290. Třetí článek autor neuvádí.

2 Konkrétně v letech 1992 a 1999 v Praze a v roce 2002 v Brně.

Uvedené tři kapitoly mají několik společných rysů. Především v nich autor využívá rozsáhlé citace z novinových článků, samizdatových tiskovin, fanzinů a ego-dokumentů. Dává tak prostor „pohledu zasvěcených“, kteří se často popisovaných událostí účastnili, a tím do textu vnáší aktérskou perspektivu, jež ho pomáhá oživit. Hodně pozornosti se zde také dostává mediálnímu obrazu subkultur a akcí jejich vyznačů. Záporným rysem těchto kapitol je v první řadě minimum analýzy. Zmíněné citace většinou doprovází pouze autorův komentář, mnohdy omezený na několik vět, zatímco by si zasloužily hlubší rozbor a interpretaci (jako například v některých pasážích podkapitoly „V kotli: prostor ‘sám pro sebe‘“, s. 122). S nedostatkem analýzy souvisí také chybějící závěry jednotlivých úseků, které by poskytly přehledné shrnutí předešlého výkladu.

Celkové rekapitulace se čtenář dočká až v závěru knihy. Velkým přínosem je tu přehledová tabulka, porovnávací vztah většinové společnosti ke zkoumaným subkulturám ve třech sledovaných časových úsecích – na konci státního socialismu, v raném postsocialismu a pozdním postsocialismu (s. 147 n.).

Celkově lze říci, že spíše než o hloubkovou a rozsáhlou historickou analýzu vztahů mezi subkulturami, většinovou společností, kulturou a politikou se jedná o představení a zachycení vývoje těchto vztahů na několika případových studiích. Ocenit lze především množství probádané literatury a pramenů, jasné užívání pojmů či zvolenou metodologii výzkumu. Slabinou je nevyváženost kapitol, jejich nedostatečná provázanost a příliš úzké zpracování některých témat. To však neznamená, že by byla kniha nezajímavým či nezdařilým příspěvkem k problematice subkultur. Naopak může čtenáři poskytnout patřičný základ, aby se v ní lépe orientoval, a nabídnout mu další náhledy na jejich pestrou mozaiku.

Recenze

Politické ozvěny Buchenwaldu

Jakub Šlouf

MOULIS, Miloslav: *Z mých vzpomínek*. K vydání připravila Lenka Kločková, Maria Chaloupková a Roman Štěr. Praha, Národní archiv 2016, 279 stran, ISBN 978-80-7469-052-5.

Národní archiv vydal v roce 2016 paměti známého novináře, publicisty a historika Miloslava Moulise (1921–2010). Kniha *Z mých vzpomínek* je kritickou edicí nedokončeného rukopisu autora z let 2005 a 2006. Moulis v něm navazuje na své dříve publikované memoáry pojednávající o meziválečném období a nacistické okupaci.¹ Patřil tehdy k výrazným protagonistům levicové odbojové organizace Národní hnutí pracující mládeže. Za protinacistickou činnost byl v letech 1940 až 1945 dvakrát vězněn, nejdéle v koncentračním táboře v Buchenwaldu.

Druhý díl pamětí Moulis začíná popisem své repatriace z koncentračního tábora v květnu 1945. Díky statusu bývalého politického vězně a blízkým vztahům k řadě významných funkcionářů Komunistické strany Československa nastoupil v letech 1945 až 1948 do vedoucích pozic postupně v expoziturách ministerstva informací v Plzni, Praze a Ústí nad Labem. Později se stal tiskovým referentem sekretariátu Ústřední rady družstev, kde působil až do léta 1952. V tomto roce vrcholilo uvnitř stranických a státních aparátů pátrání po údajných skrytých nepřátelích,

1 MOULIS, Miloslav: *Vlaky do neznáma*. Třebíč, Akcent 2001.

kteří zasáhlo též některé Moulisovy přátele a ochránce z řad bývalých spoluvězňů. Někteří byli odsouzeni v rámci vykonstruovaných politických procesů (Josef Frank), jiní odvoláni z funkcí (Jiří Žák). Sám Moulis byl vyšetřován za to, že jako šéfredaktor *Družstevních novin* nezabránil uveřejnění obrázku, na němž se podobizna prezidenta republiky Klementa Gottwalda omylem podobala bývalému generálnímu tajemníkovi Ústředního výboru KSČ Rudolfovi Slánskému, který byl tehdy trestně stíhán jako údajná hlava protistátního spiknutí. Moulis musel kvůli svým konexím k některým domnělým „zrádcům“ opustit dosavadní funkci a nastoupil do redakce časopisu *Československý horník*. V letech 1959 až 1963 ale již znovu povýšil a byl zaměstnán jako politický pracovník tiskového oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Později působil jako historik ve Vojenském historickém ústavu v Praze, kde se zapojil do některých historiografických projektů blízkých reformnímu hnutí.

Právě líčení vývoje Moulisových politických postojů v padesátých a šedesátých letech je jedním z aspektů, v nichž mohou jeho paměti přispět k obecnějšímu historickému poznání. Moulis byl příslušníkem mladé generace komunistických aktivistů, která po válce bez větších politických zkušeností vstupovala do veřejného života a díky odbojovým zásluhám obsadila významné funkce. Do značné míry přitom svou činností přispěla k nastolení diktatury komunistické strany, kterou tehdy vědomě a cíleně podporovala. Její důvěru ve stranické vedení zpochybnily zpravidla až přímé osobní zkušenosti s mechanismem politických procesů, které se v letech 1949 až 1952 zaměřily též do nitra strany. I po oficiálním odhalení takzvaných deformací kultu osobnosti v roce 1956 však nadále tito komunisté věřili v prospěšnost poučovacího režimu i možnost odstranění jeho nedostatků. Ve druhé polovině šedesátých let se pak stávali protagonisty reformního proudu. V tomto směru mohou Moulisovy paměti být důležitým doplňkem memoárů některých čelných komunistických politiků (Marie Švermové, Čestmíra Císaře, Zdenka Mlynáře),² protože na rozdíl od nich působil Moulis spíše ve středních a nižších funkcích a zmíněný proces názorové přeměny tak zachytil z jiné, méně exponované perspektivy.

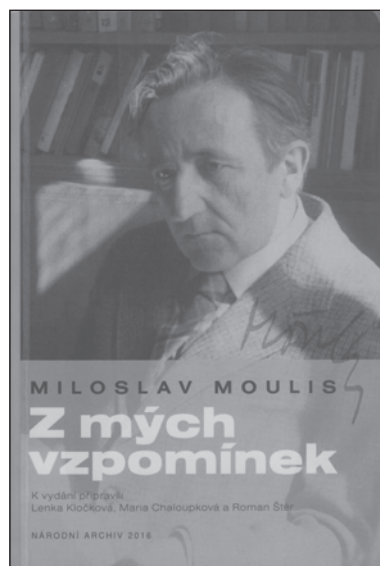
Moulisova výpověď však bohužel není zcela upřímná, protože autor záměrně mlčí o politickém rozměru své činnosti. Snaží se budít zdání, že mu v letech 1945 až 1968 nešlo o nic jiného než o apolitickou žurnalistiku a propagaci protinacistického odboje. Za tímto účelem redukuje svůj životopis pouze na některá vybraná témata. Je to patrné například z toho, že popisuje náplň funkce vedoucího oddělení úřadovny ministerstva informací či tiskového referenta Ústřední rady družstev jako pouhou politicky neangažovanou redakční práci. Bez jakéhokoli komentáře vynechává též období let 1956 až 1963, kdy působil mimo jiné jako politický pracovník v sekretariátu Ústředního výboru KSČ. Kniha tak zároveň jasně ukazuje limity autorovy sebereflexe.

Druhou oblastí, v níž mohou být Moulisovy memoáry důležitým pramenem, je utváření poválečných sítí osobních vazeb uvnitř komunistické strany. Autorova

2 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*. Praha, Futura 2008; CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti: Nejen o záku-
lisí Pražského jara*. Praha, SinCon 2005; MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Krem-
lu*. Praha, Mladá fronta 1990.

kariéra byla výrazně ovlivněna tím, že poslední fázi druhé světové války strávil v koncentračním táboře v Buchenwaldu. Vězeňskou samosprávu zde ovládali do značné míry němečtí (a na ně napojení čeští) komunisté. Rozhodovali přitom o zásadních otázkách života a smrti, jako bylo například pracovní zařazení jednotlivých vězňů. Uvnitř tábora proto vyrostla rozsáhlá organizace, jejíž členové se po válce velmi aktivně angažovali v komunistické straně. Loajality a vztahy utvořené během společného pobytu v koncentračním táboře přetrvaly mnohdy několik desetiletí. V poválečné komunistické straně existovala síť funkcionářů z Buchenwaldu, kteří o sobě věděli a vzájemně se podporovali. Její vliv se dotýkal nejvyšších pater politiky a také se opíral o pozice v bezpečnostních orgánech i v regionech. Mezi bývalé pracovníky buchenwaldské vězeňské samosprávy patřili například zástupce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ Josef Frank, velitel Zemského odboru bezpečnosti v Praze Emil Hršel, velitel Státní bezpečnosti Jindřich Veselý, člen předsednictva ÚV KSČ Josef Tesla či šéfredaktor *Haló novin* Jiří Žák.³ K někdejšímu Moulisovým spoluvězňům patřili také ministr obrany Alexej Čepička, tajemník ÚV KSČ Vratislav Krutina, předseda závodní stranické organizace v ČKD Praha Bedřich Kozelka, primátor města Plzně Josef Ullrich a mnoho dalších.⁴ Do Moulisova života jeho bývalí spoluvězni opakovaně zasahovali v letech 1945, 1948 i 1952, kdy jejich prostřednictvím hledal uplatnění či pomoc. V letech 1969 až 1972 pak naopak Moulis stanul v roli pomocníka a přímluvce.

Třetí rovina, v níž Moulisovy memoáry přinášejí důležité svědectví přesahující pouhou subjektivní optiku autora, je vzájemné sepětí reformní politiky druhé poloviny šedesátých let a tehdejší historiografické tvorby. Moulis od roku 1963 působil ve Vojenském historickém ústavu, kde se podílel na dvou důležitých vědeckých a publikačních projektech. Předně byl členem Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, fungujícího při Ústavu dějin KSČ, v němž se sdružovali odborníci připravující novou syntézu protinacistické rezistence. Jejich interpretace minulosti přitom v řadě ohledů legitimizovala nástup reformní politiky komunistické strany.⁵ Moulis také v letech 1966 až 1972 spolu se dvěma kolegy

3 Srv. ŽÁK, Jiří: *Deset posledních dnů – Buchenwald*. Plzeň, Volnost 1945.

4 Srv. KOZELKA, Bedřich: *Vzpomínky*. Praha, Práce 1968; ULLRICH, Josef: *Šest let za ostnatým drátem*. Plzeň, Volnost 1945.

5 Viz SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012.

asistoval nadcházejícímu prezidentu republiky Ludvíku Svobodovi při sestavování jeho pamětí. Během politicky velice turbulentní éry pražského jara a počínající „normalizace“ s hlavou státu spolupracoval téměř denně, a proto mohl přímo sledovat vývoj Svobodových postojů. Svého výjimečného postavení se také pokoušel využívat ve prospěch některých přátel postižených politickými prověrkami. V roce 1972 však protivníci Ludvíka Svobody zaútočili prostřednictvím rukopisu pamětí na prezidenta a autorský kolektiv musel být na nátlak stranického vedení rozpuštěn. Moulisovy memoáry nabízejí pro toto období řadu zajímavých postřehů o smýšlení Ludvíka Svobody i o provozu historiografie na konci šedesátých a počátku sedmdesátých let.

Kniha je psána poutavým stylem zkušeného novináře. Úvodem a kritickými odbornými poznámkami text doplnili pracovníci Národního archivu Lenka Kločková, Maria Chaloupková a Roman Štér.

Anotace

FIDLER, Jiří: *Okupace 1968*. Praha, E-romedia Group, a. s. – Knižní klub 2018, 224 s., ISBN 978-80-242-61-79-9.

Součástí prakticky nepřetržitého kome-moračního toku, který provázel loňský „osmičkový“ rok, se přirozeně stalo i připomínání padesátého výročí invaze vojsk států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Jednou z publikací vydaných k tomuto výročí je kniha Jiřího Fidlera *Okupace 1968*. Známy a publikačně plodný vojenský historik a publicista se během let k tématu srpna 1968 opakovaně vrací, stačí zde připomenout jeho knihu *21. 8. 1968: Okupace Československa. Bratrská agrese* (Praha, Havran 2003) nebo texty ke knižnímu katalogu výstavy fotografií *1945 Osvobození – 1968 Okupace: Sovětská vojska v Československu* (Praha, Kant 2008). Zatímco v těchto publikacích se věnoval především rozboru vojenských stránek událostí a objasnění dlouhodobých strategických cílů Sovětů v Československu v návaznosti na jejich zájmy v celém středoevropském prostoru, nejnovější kniha má podobu jednoduché, stručné encyklopedie. Také v tomto ohledu autor vychází ze svých dřívějších zkušeností, neboť podobně koncipovaných příručních en-

cyklopedií k význačným momentům československé historie vydal již několik. Uvedme alespoň *Atentát 1942* (Brno, JOTA 2002), *Zborov 1917: Malý encyklopedický slovník* (Brno, JOTA 2003) nebo *Sokolovo 1943: Malý encyklopedický slovník* (Praha, Naše vojsko 2004).

Knihy obsahuje pouze velmi stručný úvod. Bezpochyby je to škoda, autor však pravděpodobně předpokládá, že uživatel se v tematické vyzná, respektive nehledá v knize širší souvislosti, ale sáhne po ní při hledání konkrétních údajů detailního charakteru. Tematický rozsah je výrazně omezen na vojenskou oblast, encyklopedie je tudíž zaměřena na Československou lidovou armádu a okupační vojska. Teritoriálně pak zachycuje pouze české země, nikoliv Slovensko. Typologicky nabízí tři druhy hesel: geografická, biografická a hesla vojenských formací. Snazší vizuální přehlednosti a rychlejší orientaci slouží barevné odlišení vojenských a biografických hesel týkajících se okupačních armád.

Hesla vojenských formací jsou dovedena do úrovně taktického svazku (divizí, respektive brigád), biografická hesla zachycují jen nejvyšší stupně. Geografická hesla zahrnují všechna krajská a okresní města a dále

všechna místa, kde sídlila posádka Československé lidové armády o síle minimálně samostatného útvaru (tedy na úrovni pluku nebo samostatného praporu).

Textový rozsah hesel je velmi skromný, přesto poskytují základní souhrn dat. Svou úplností v rámci zvolených kategorií mimo jiné dokládají, jak velké penzum práce se za encyklopediemi obecně i za touto konkrétně skrývá. Není ostatně od věci připomenout, že v dnes již dávné minulosti existoval v rámci Československé akademie věd celý specializovaný Encyklopedický ústav, zatímco dnes se s encyklopediemi s různou (pravidelně spíše menší) mírou úspěchu potýkají jednotlivé instituce, soukromá nakladatelství, *ad hoc* vytvořené autorské kolektivy, či dokonce jednotlivci.

Zmíněné tři typy hesel ve Fidlerově publikaci mají vždy jednotnou strukturu. Medailonky československých vojáků například obsahují informace o vojenském vzdělání, případných válečných zkušenostech a vojenské kariéře, včetně osudu dotyčných po srpnu 1968. Tyto údaje mimochodem umožňují udělat si představu o tom, kdo stál na vrcholu tehdejší československé armády. Ze čtyřiceti představených hodnostářů jich dvanáct prošlo boji druhé světové války, další tři byli účastníky domácího odboje, ostatní už většinou patřili k mladší generaci. Naopak všichni nejvyšší velitelé intervenčních vojsk, kteří jsou zmíněni v publikaci (deset sovětských a jeden polský), byli sice věkově starší, měli ale také podstatně větší válečné zkušenosti. Zdánilivě příznivý prvek omlazení velitelského sboru československé armády lze v této souvislosti interpretovat spíše jako důkaz toho, jak velký počet bývalých válečných velitelů byl z armády v průběhu dvou poválečných desetiletí postupně odstraněn. O postojích čelných hodnostářů československé armády vůči intervenci vypovídá, že jedenáct z uvedených čtyř desítek jich v době za-

čínající „normalizace“ neprošlo politickými prověrkami a museli svléknout uniformu, což představuje asi čtvrtinu z celé skupiny.

Užitečnou informací u geografických hesel je uvedení konkrétní intervenční formace, která danou lokalitu obsadila. Podobně autor postupoval u hesel československých vojenských celků, když pokaždé zmiňuje, který intervenční svazek během srpna 1968 neutralizoval dotyčný útvar či svazek ČSLA. Hesla intervenčních formací zase obsahují seznam měst, která jimi byla okupována, u všech prvosledových divizí je zařazena i přehledná mapka. Hesla vojenských formací zahrnují i více než čtyřicet intervenčních divizí pozemních vojsk a letectva, které operovaly na českém území, několika armád a dvou frontů, což pouhým svým výčtem dokládá drtivou převahu intervenčních uskupení.

Hesla jsou vzájemně provázána odkazy, standardně v textu zvýrazněnými. Publikaci bohatě ilustrují dobové fotografie a v přiměřené míře i zmíněné schematické mapky. U mnoha fotografií však bohužel chybějí popisky, bez nichž leckdy zaniká i základní sdělení, které má fotografie předat. Tragický jičínský případ střelby polského vojáka do civilistů, kterému se v poslední době opakovaně věnovala média, je například v knize dokumentován fotografií s triviálním popiskem „Oběť okupantů“, který se vůbec nepokouší vysvětlit konkrétní výběr události a naznačit její kontext. Celkově jsou to ale spíše drobnější nedostatky.

Dojem z knihy ovšem snižuje zvolená grafická úprava, pokud se vůbec dá o něčem takovém hovořit. Pochybnost, zda s textem vůbec nějaký knižní grafik pracoval, podporuje zjištění, že v tiráži chybí jakýkoliv údaj tohoto typu. Ať již tomu bylo jakkoliv, grafická podoba knihy, která by se dala tolerovat u nějakého drobného, nadšeneckého nakladatelství, jež vydává knihy „na koleně“,

rozhodně neodpovídá možnostem tak mohutného podniku, jakým je Euromedia Group, a nakonec ani požadované ceně.

Navzdory tomu Fidlerova encyklopedie vojenských reálií k okupaci v srpnu 1968 podle mého názoru rozhodně nezapadne mezi ostatní bohatou knižní produkcí k tématu. Naopak, pro svou jednoduchou, stručnou a přehlednou podobu představuje doslova „příruční“ zdroj základních informací, který upotřebí jak každý odborník na dané období, tak i mnozí novináři, pedagogové, spisovatelé a zájemci ze široké veřejnosti.

Zdenko Maršálek

HEJDÁNEK, Ladislav: *Češi a Evropa*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2017, 123 strany, ISBN 978-80-87912-95-9.

Filozof, evangelický myslitel a občanský aktivista Ladislav Hejdánek (*1927) patří k těm výrazným českým intelektuálům, kteří si s naléhavostí kladli a kladou otázky po místě Čechů a češtví v evropské kultuře a dějinách. Třebaže nepromyšlí toto téma tak systematicky a intenzivně, jako třeba Tomáš Garrigue Masaryk, Emanuel Rádl nebo Jan Patočka, řadí se svými úvahami soustředěnými v publikaci *Češi a Evropa* do této myšlenkové linie. Rezonují v nich přitom centrální témata Hejdánkova myšlení, jako je filozofické hledání a zkoumání pravdy, dialog jako cesta jejího nalézání a lidského dorozumění nebo odpovědnost vzdělance.

Vybrané texty jsou rozděleny do tří oddílů podle tematické blízkosti. Statě v první části „Češi v Evropě“ jsou věnovány českému pojetí a vymezení Evropy a pozici české společnosti v dějinách Evropy a její myšlenkové tradici. Hejdánek zde právě vyzdvihuje evropskou tradici dialogu jako nástroje ke společnému hledání a sdílení pravdy. Dialog je

tím pro něj zároveň základem evropské integrace. V druhém oddílu „Reflexe nedávné minulosti“ se autor formou eseje a dopisu vyjadřuje k dějinným událostem (Palachova oběť, odsun německého obyvatelstva), které dodnes podněcují společenské diskuse. Výklad těchto událostí je pro Hejdánka zodpovědností filozofů, minulost se skrze něj promítá do současnosti a spoluurčuje budoucnost. Třetí oddíl „Národ a nacionalismus“ je zasvěcen kritice nacionalismu a romantického pojetí národa a národního státu, které je ve společnosti dosud pevně zakořeněno. Hejdánek nad herderovskou tradici „přirozených“ národů a národních států, která upozaduje lidskou individualitu a zabraňuje vytváření jakýchkoliv mezinárodních společenství založených na hlubších hodnotách, než je pouhý pragmatismus, staví myšlenky Emanuela Rádl. Ten základ státu neviděl v identifikaci národní, nýbrž občanské, a tento princip i podle Hejdánka brání zhoubnému vyvyšování některých etnických skupin nad jiné.

Pravda a bohatá tradice přístupu k pravdě v české filozofii se od svého vymezení v prvním eseji stále znovu objevují v téměř všech dalších textech. Spolu se zodpovědností tvoří pravda jádro většiny Hejdánkových textů a slouží mu jako nutný předpoklad hodnotného vyrovnání s minulostí stejně jako nástroj k pochopení výzev budoucích a k zaujetí vhodného postoje k nim. Teprve toto pochopení a přijetí výzev podle Hejdánka umožňuje skutečně dějinné jednání a je důležitým ustavujícím prvkem národa či jakéhokoliv společenského celku, uvnitř kterého tyto výzvy sdílíme. Je symbolické, že kniha *Češi a Evropa* vyšla u příležitosti stého výročí založení Československa.

Vojtěch Hercík

KÖNIGSMARKOVÁ, Jana: *Křídla zamrzlá v ledu bez obav zvedněme: Proměna recepce básnické tvorby Konstantina Biebla na přelomu 40. a 50. let*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2018, 140 s., ISBN 978-80-261-0763-7.

Tragická smrt básníka je téma, které často přitahuje zájem umělců a historiků, zvláště pokud její kulisy skicuje doba, v níž i literární recenze mohla mít podobu politického kladiva. Platí to i v případě Konstantina Biebla, výrazného představitele moderní české poezie, jehož závěr životní pouti zmapovali naposledy zejména David Voda a Milan Blahynka jako editoři publikace *Bojím se jít domů, že uvidím kožené kabáty na schodech: Zápisky Vítězslava Nezvala a jiné dokumenty k smrti Konstantina Biebla* (Olomouc, Burian a Tichák 2011). Připomeňme na tomto místě také badatelské úsilí Iva Markvarta, který mimo jiné objevil jeho neznámé básně z raných let, a především kritickou edici předválečné Bieblovy tvorby s prostým názvem *Básně*, již spolu s vlastním komentářem vydal Jiří Holý v edici Česká knižnice (Brno, Host 2014).

Do bieblovského bádání se v poslední době vřazuje rovněž Jana Königsmarková, doktorandka Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, která v závěru roku 2018 publikovala samostatnou studii zaostřenou na poslední etapu Bieblova života, zejména pak na okolnosti tehdejší básnickovy tvorby a dobovou recepci jeho díla. V centru její pozornosti stojí zejména Bieblovo úsilí zapojit se do proudu poúnorové socialistické literatury, jak byla postupně vytýčována na přelomu 40. a 50. let, především v sérii různých kampaní a prohlášení klíčových představitelů poúnorové kulturní politiky. Zásadní místo v tomto procesu zaujal známý referát Ladislava Štolla „Třicet let bojů za českou socialistickou poezii“ z ledna 1950. Stojí za zmínku, že tématu

se Königsmarková dotkla již ve své magisterské práci zaměřené na českou raně bukovatelskou poezii počátku 50. let, v níž právě pod zorným úhlem Štollovy doktríny sledovala proměny poetiky Nezvalovy. Anotovaná studie, parafrázující v názvu jak Bieblovu poslední sbírku, tak známou metaforu Františka Hrubína z druhého sjezdu československých spisovatelů, vznikla na základě pečlivého studia klíčových fondů někdejšího Archivu ÚV KSČ, řady osobních fondů Literárního archivu Památníku národního písemnictví a Archivu Akademie věd ČR (zde uložené korespondence mezi Ladislavem Štollem a Konstantinem Bieblem) a samozřejmě podrobných rešerší dobového tisku.

Základní interpretační instrument autorky představuje zkoumání interakcí kulturně-politických a spisovatelských institucí s tehdejší literární tvorbou s cílem „poskládat jednu z možných variant kontextu proměny poetiky Konstantina Biebla a její literárně-kritické recepce na přelomu 40. a 50. let“ (s. 5). Upozorňuje, že pod vlivem vystoupení Václava Kopeckého na devátém sjezdu KSČ a prvních varování před vulgarizací socialistického realismu byly Bieblovy básně, průběžně publikované v roce 1949, přijímány literární kritikou pozitivně a mohly povzbuzovat jejich autora k další tvorbě, zejména pak k vydání první ucelené poúnorové sbírky. Vzhledem k nejasným konturám socialistického realismu v poezii a souvisící nejistotě tehdejší literární kritiky (umocněné tzv. pamfletovou aférou) vnímá autorka Štollův referát z ledna 1950 jako v jistém ohledu „spásný“ krok, který mohl přinést vodítko jak tvůrcům, tak literárním kritikům.

Königsmarková dokládá Bieblův tvůrčí vzmach od konce roku 1949 a v následujících měsících, povzbuzovaný mimo jiné Štollem (jak vyplývá z jejich korespondence), s nímž také básník konzultoval konkrétní

tvorbu. Klade si tudíž otázku, proč Biebl nepublikoval svou sbírku už v roce 1950, když měl evidentně dost materiálu i podporu Štollova okolí. Dokládá, že Biebl plánoval vydání sbírky na jaře 1950, k čemuž ale z nejasných důvodů nedošlo. Vylučuje přitom neblahý vliv „plenárky o poezii“, na níž přednesl Štoll svůj referát, i „kauzy“ Jaroslava Seiferta vyvolané jeho nelichotivými výroky o sovětské poezii. Nakonec autorka nápadnou absencí očekávané Bieblovy sbírky mezi dobovými uměleckými počiny vysvětluje kombinací jeho zdravotních potíží a tvůrčí nejistoty, pramenící z nízké sebe-důvěry ve vlastní básnické kvality (s. 41). Poté se Königsmarková zamýšlí nad tím, proč sbírka *Bez obav*, vydaná v červnu 1951, nenacházela dlouho žádného recenzenta; jako hypotézu nabízí problematiku personální stav kulturních redakcí řady periodik, který během roku 1951 kulminoval. Zhruba v té době Biebl také napsal jako jediný český básník verše věnované čerstvému padesátníkovi Rudolfovi Slánskému, už v září 1951 sesazenému z postu ústředního tajemníka ÚV KSČ; verše autorka dohledala v pozůstatosti Františka Kautmana (s. 71).

Další část studie se detailně zabývá okolnostmi vzniku jediné recenze na Bieblovu sbírku, která vyšla v *Tvorbě* v říjnu 1951 ve velmi specifické kulturněpolitické situaci. Analyzuje v této souvislosti řadu možných interpretací, zejména jak mohl recenzi vnímat samotný Biebl. Na dochovaném archívním materiálu dovozuje, že nepovažuje za pravděpodobnou případnou sofistikovanou literární kampaň proti Bieblovi ze strany redakce *Tvorby*, zmítané na podzim 1951 personálními a politickými problémy (s. 79, srv. s. 102). Velmi erudovaně rovněž líčí, jak byly četné posmrtné reflexe Bieblovy poezie, a zejména jeho poslední sbírky svázány s postulováním nové ideologické a estetické normy v socialistické tvorbě, a pro-

vází čtenáře sérií aktivů a konferencí Svazu československých spisovatelů, na nichž se tato problematika „vyjašňovala“. Práci uzavírá připomínka řady prohlášení o okolnostech posledního období Bieblova života z tribuny druhého sjezdu československých spisovatelů v dubnu 1986.

Studie Jany Königsmarkové představuje sympatický pokus o nový pohled na staré téma, ještě zdaleka však nevyčerpala jeho potenciál.

Jiří Knapík

KUDRNA, Ladislav – STÁREK ČUŇAS, František: „*Kapela*“: *Pozadí akce, která stvořila Chartu 77*. Praha, Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2017, 409 s. + 104 nečíslované strany obrazových příloh, ISBN 978-80-200-2757-3 a 978-80-87912-75-1.

V knize „*Kapela*“, s podtitulem *Pozadí akce, která stvořila Chartu 77*, spojil síly profesionální historik s undergroundovým aktivistou a pamětníkem. Ladislav Kudrna se v Ústavu pro studium totalitních režimů věnuje mimo jiné historii československého zahraničního odboje, zapojení československých letců ve druhé světové válce a dějinám československého kulturního undergroundu. Oproti tomu František Stárek (řečený Čuňas) byl přímým účastníkem dějů, kterými se kniha zabývá. Od 70. let se podílel na šíření samizdatu a alternativní kultury, byl signatářem Charty 77 a za svoji činnost byl vězněn. Nyní se v tomtéž ústavu podílí na zpracování historie undergroundu.

Anotovaná publikace líčí zejména perzekuční vlny vůči představitelům a příznivcům alternativní kultury na území dnešní České republiky (slovenské území není zahrnuto vzhledem k omezenému přístupu k tamním archiváliím). Na konci 50. let

perzekuce zasáhly zdejší příznivce rokenrolu a pokračovaly v 60. letech tažením proti tzv. máničkám. Před invází vojsk Varšavské smlouvy se však nedá hovořit o podzemním hnutí na území Československa, v 60. letech si mladí lidé poslech západní populární hudby často nespojovali s nějakým politickým smýšlením nebo kritickým postojem vůči establishmentu. V raných 70. letech, se vzrůstajícím tlakem politického režimu, se již formovalo undergroundové hnutí, které se později přímo napojilo na opoziční politické aktéry, například signatáře Charty 77. Samotnou akci „Kapela“ Státní bezpečnost zahájila v roce 1975, a vzhledem k tomu, že nikdy nebyla formálně ukončena, trvala až do pádu režimu v roce 1989. Její snahou bylo omezovat působení amatérských a polooficiálních hudebních skupin a oslabovat vliv moderní populární hudby na mládež, což mělo napomoci její „normalizaci“ a případné převýchově. Kromě průběhu akce „Kapela“ autoři přibližují i akce „Sabath“ (jejím cílem byla likvidace severočeského undergroundu) a „Asanace“ (byla namířena proti hlavním aktérům undergroundu a disidentům). Kniha se v chronologickém pořadí věnuje pozadí perzekučních vln, jejich vyhodnocení, ale i reakci samotného undergroundu.

Hlavním pramenem knihy jsou archivní materiály oficiálních institucí, pocházející především z Archivu bezpečnostních složek, dále texty z prostředí opozice a undergroundu a memoáry, jen v omezené míře mohli autoři využít nepočtených titulů odborné literatury. Bohatý obrazový doprovod zdařile ilustruje chronologický vývoj undergroundového hnutí. Na konci knihy jsou zařazeny dva exkurzy: první se na téměř sto stranách věnuje podrobnému vyhodnocení akce „Kapela“ v jednotlivých krajích, druhý se zabývá strukturou desáté správy Federálního ministerstva vnitra.

Kniha je velmi přínosná zejména pro pochopení zákulisí režimních represí proti undergroundu. S pomocí velmi rozsáhlého poznámkového aparátu, přímo odkazujícího na oficiální dokumenty komunistického režimu, také ukazuje, jak se vyvíjely režimní názory na výchovu mládeže nebo šíření moderní popkultury.

Autoři v knize „Kapela“ zdařile navázali na svá předchozí díla. Ladislav Kudrna byl například editorem sborníku *Reflexe undergroundu* (Praha, ÚSTR 2016), František Stárek Čuñas spolu s Jiřím Kostúrem vydal monografii *Baráky: Souostroví svobody* (Praha, Pulchra 2010). Problematicky by mohlo být vnímáno, že Čuñas Stárek nyní píše odborné texty o událostech, které prožíval jako jejich přímý aktér. Podle mého názoru však v obou uvedených publikacích prokázal, že tento vnitřní vhled může naopak být přínosem.

Michael Šubrt

Právněhistorické studie, roč. 41, č. 1 (2018).
Téma: *cestovní ruch*. Praha, Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum 2018, 167 s.,
ISSN 0079-4929.

První číslo loňského ročníku časopisu *Právněhistorické studie*, vydávaného péčí Ústavu právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, je díky pěti komplementárním studiím věnováno tématu dějin cestovního ruchu, a zejména jeho právním aspektům. V úvodní přehledové stati právní historik René Petráš (Právnická fakulta UK) přibližuje hlavní trendy ve vývoji legislativy platné v českém prostředí od „dlouhého“ 19. století až na práh současnosti a z této perspektivy se pak zamýšlí nad významem cestovního ruchu v očích politické reprezentace a společnosti. Dochází přitom k možná paradoxnímu závěru, že navzdory

velké dynamice rozvoje cestovního ruchu v posledním století není v tuzemském prostředí věnována této problematice náležitá pozornost ani ze strany společenských věd, ani z hlediska legislativy, což přináší nejednou negativní důsledky v každodenní realitě. V další studii historik Jan Rychlík (Filozofická fakulta UK) na základě svých předešlých dlouhodobých bádání přehledně shrnuje problematiku právní regulace zahraničních výjezdů z českých zemí mezi lety 1848 a 1989. Poukazuje přitom na leckdy velmi konzervativní přístup československých oficiálních míst k výjezdovému cestování občanů a na dobovou praxi státních orgánů, které někdy jednaly buď v rozporu s existující legislativou, nebo zcela bez jakékoliv opory v ní.

Organizace a řízení cestovního ruchu v Protektorátu Čechy a Morava se staly předmětem zájmu historika Ivana Jakubce (Filozofická fakulta UK), který ve své původní studii, založené na materiálech z fondů říšského protektora (uložených v Národním archivu v Praze), upozorňuje na značně rozporuplné a fakticky „dvoukolejné“ tendence ve sféře tehdejšího řízení cestovního ruchu: nacistické úřady na jedné straně usilovaly o centralizaci a unifikaci správního a hospodářského aparátu a forem řízení, na straně druhé ale neměly zájem posilovat cestovní ruch příslušníků českého národa. Jeden z klíčových „hybatelů“ a průkopníků interdisciplinárně zaměřeného bádání o dějinách cestovního ruchu, historik Jan Štemberk (Vysoká škola obchodní) pak v dalším původním příspěvku popisuje klíčové aspekty vývoje legislativy v souvislosti s „protektorátním“ cestovním ruchem, a to jak co do právních základů organizace této sféry, tak v konkrétních oblastech poskytování ubytovacích, stravovacích a dopravních služeb, při administrativních restrikcích přeshraničního pohy-

bu osob a též v právních úpravách svátků a možností trávení volného času. Soubor studií pak uzavírá politolog a germanista Lukáš Novotný (Filozofická fakulta UJEP v Ústí nad Labem) přehledovým exkurzem do zahraniční problematiky na příkladu vývoje právních a správních aspektů rozvoje cestovního ruchu v bývalé Německé demokratické republice (1949–1989). Poměry v cestovním ruchu se zde odvíjely v mnoha ohledech podobně jako v někdejším Československu, ovšem pod daleko větším ideologickým a částečně i represivním tlakem tamního „komunistického“ režimu.

Ačkoliv jednotlivé studie vycházejí z poněkud odlišných oborových východisek či tematických perspektiv a pracují také s odlišnými druhy primárních pramenů, případně reprodukují v tuzemsku málo známé či zcela neznámé poznatky ze sekundární literatury, celkově považují tento soubor studií za velmi přínosný a spatřují v něm výrazný potenciál pro rozvíjení další interdisciplinárně založené spolupráce směrem do budoucna.

Pavel Mücke

RYANTOVÁ, Marie – UHLÍKOVÁ, Kristina – FORMÁNEK, Jakub – CÍSAŘOVÁ, Jitka (ed.): *Antonín Podlahy: Kněz ve vědách o historii a umění*. Pelhřimov – Praha, Nová tiskárna Pelhřimov – Arcibiskupství pražské 2017, 382 strany, ISBN 978-80-7415-167-5.

V roce 2015 uplynulo 150 let od narození pomocného biskupa pražského Antonína Podlahy (1865–1932). Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i. ve spolupráci s Arcibiskupstvím pražským jeho osobnost připomněl konferencí, na podzim 2018 se pak dostala čtenářům do rukou kniha s vročením 2017. Publikaci v měkké vazbě doplňuje řada

černobílých fotografií, chronologicky uspořádaná bibliografie prací Antonína Podlahy (s. 250–317) a rejstřík jmenný i místní.

Editoři rozdělili příspěvky do tří částí. První z nich, nazvaná „Antonín Podlaha: Život naplněný aktivitou“, je koncipována biograficky. Studie Marie Ryantové (s. 15–45) sleduje vzestup syna pražského stavitele a jeho mnohostranné aktivity. Celkem 110 knih a velké množství článků ukazují jak na množství práce, tak na její šíři od umělecko-historických textů až kupříkladu k bibliografickým soupisům: Podlaha tak „zanechal dílo odpovídající výkonu několika vědeckých badatelů či dnešních týmů“ (s. 31). Jeho kněžské dráze se věnuje Jakub Formánek (s. 47–59). Formaci a studium strávil Podlaha přes své nadání v Praze, a nikoli v Římě, kněžské svěcení přijal v roce 1888 a od začátku 20. století v církevní hierarchii kontinuálně stoupal.

Jan Uhlík pozoruje Antonína Podlahu v pozici činovníka Jednoty pro dostavění chrámu svatého Víta (s. 61–73) a konstatuje, že „oslavy dokončení dómu v roce 1929 spojené s oslavami svatováclavského milénia představovaly vyvrcholení biskupova celoživotního díla“ (s. 71). Roli Podlahy v jubileu svatého Václava roku 1929 věnovala pozornost Jitka Císařová (s. 75–93). Přináší mimo jiné zajímavé detaily k vyjednávání o vyznění oslav, jež zasahovaly politickou reprezentaci, církev i široké vrstvy.

Kristina Uhlíková zpracovala biskupovo působení v Archeologické komisi České akademie věd a umění (s. 95–111). Antonín Podlaha neabsolvoval systematické studium dějin umění, odbornost získal četbou zahraniční literatury a častými návštěvami památek; kvůli efektivnosti používal kočár, později se progresivně naučil řídit automobil. Šárka Radostová seznamuje se sběratelskou a mecenášskou činností episkopa (s. 113–125). Zachovalá fotografická doku-

mentace poskytuje průhledy do jeho bytu, respektive salonu naplněného knihami a sbírkami. Úspěšný proces jejich aukčních prodejů podle závěti sleduje Robert Mečkovský (s. 127–135).

Druhý oddíl publikace, s názvem „Antonín Podlaha v peripetiích doby“, zakotvuje téma v širších souvislostech. Jitka Jonová zmapovala Podlahovy kontakty s páterý a literáty Karlem Dostálem-Lutinovem a Sigmundem Bouškou (s. 139–155). Představitel české katolické moderny a římskokatolické církve spojoval zájem o vědu, českou literaturu a jazyk – Antonín Podlaha ostatně patřil mezi podporovatele významnější role národních jazyků při liturgii. Marek Šmíd přibližuje pohled nunciů a Svatého stolce (s. 157–169) na Podlahovu osobnost, řazenou „mezi domácí katolickou elitu“ (s. 158). O možném nástupu Antonína Podlahy na svatovojtěšský stolec se v Římě uvažovalo dvakrát, v letech 1919 a 1931, v ternu se jeho jméno ale neobjevilo; poprvé snad kvůli činorodým aktivitám a nekonfliktní povaze, podruhé pravděpodobně kvůli zdravotnímu stavu. Marek Fapšo píše o interpretacích bělohorské bitvy a svatojánské legendy ze strany Josefa Pekaře a připojuje obecnější rámce (s. 171–181). Uznávaný historik odmítal oficiální prvorepublikovou výkladovou linii, auxiliář pražské arcidiecéze zde vystupuje jako autor textu o svatém Janu Nepomuckém.

Třetí část, nazvaná „Historici a ochránci památek s kolárkem“, ukazuje některé další příklady spojení kněžství a pastorační služby v římskokatolické církvi s uměleckými a umělecko-historickými činnostmi. Tomáš W. Pavlíček zasazuje Antonína Podlahu do seminární a kněžské generace (s. 185–201). K výkladu o klericích připojuje kupříkladu hodnocení Antonína Podlahy ze strany představených: „velmi dobrý, ušlechtilý charakter; s logicky vystavěnou

a obsahově velmi pečlivě připravenou homilii a velmi příjemným hlasem a rétoricky zdatným přednesem“ (s. 200).

Marie Ryantová ve svém druhém příspěvku předkládá biografický medailon přítele a spolupracovníka Antonína Podlahy, kanovníka vyšehradské kapituly Eduarda Šittlera (s. 203–215). Martin Barus ve vztahu k soudobému kléru litoměřické diecéze ukazuje „litoměřického Podlahu“ Vinzenze Luksche, mimo jiné vyučujícího v biskupském semináři a diecézního konzervátora (s. 217–233). Řadu biografických příspěvků uzavírá text Hany Kábové o knězi Václavu Ešnerovi (s. 235–245), jenž v letech 1923–1957 spravoval farnost Kyje a při opravách a úpravách místního kostela a fary využil svůj zájem o historii, hudbu a dějiny umění a také své kontakty v těchto oblastech. Autorka se nevyhýbá obtížným otázkám, jež souvisejí se vztahem tohoto kněze s učitelkou a jeho úsilím o zabezpečení mimo strukturu církve.

Osobnost Antonína Podlahy se stále těší zájmu vzhledem k obrovské šíři jeho činnosti; při hodnocení se dobová svědectví shodují v superlativech, úcta k němu a vůbec jeho památka však ve zbývajících dvou

třetinách 20. století velmi rychle zmizely. Na dílo „svátečního člověka“ nemohl vlivem nepřízně doby navázat jeho obdivovatel Jan Lebeda. Z toho důvodu je vydání anotované publikace vítaným přínosem, který konkretizuje všeobecné povědomí o mnohovrstevnatých aktivitách Antonína Podlahy.

V knize sice postrádáme katalogizaci Národní knihovny, v jejím katalogu však byla publikace zařazena mezi kolektivní monografie a biografie. Některé činnosti, jež provázely život Antonína Podlahy, například aktivita ve spolcích, byly pro diecézní klérus jeho doby typické, jakožto člen elitní složky duchovenstva je ovšem mohl rozvinout na vyšší úrovni a propojit s obrovským osobním nasazením. V této souvislosti působí poněkud zarážejícím dojmem, že v knize není žádná studie věnována oblasti teologie. Předložená publikace však pomocného pražského biskupa zajímavě připomíná, přibližuje některé výseky z jeho širokého záběru a vsazuje Antonína Podlahu do souvislostí českých církevních a kulturních dějin.

Michal Sklenář